

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

**Црна Гора у државноправним расправама
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918 – 1921)**

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Филип Радовић

ИС 13/79

Београд, септембар 2018.

Садржај

Предговор	3
I УВОД.....	7
1) До заједничке границе српских држава.....	7
2) Србија и Црна Гора у Великом рату	12
II ИНТЕГРАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ У НОВУ ДРЖАВУ	18
1) Подгоричка скупштина	18
2) Црногорци у Привременом народном представништву и влади Краљевства СХС.....	20
3) Божићна побуна	21
III ИЗБОРИ ЗА УСТАВОТВОРНУ СКУПШТИНУ КРАЉЕВИНЕ СХС	23
1) Изборни систем.....	23
2) Државотворне странке у Црној Гори	24
3) Нове опције.....	26
4) Резултати избора.....	26
IV НОСИОЦИ ИЗАБРАНИХ ЛИСТА.....	29
1) Државотворне листе	29
2) Лидери нових опција	30
V ЦРНА ГОРА У РАСПРАВАМА УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ	32
1) Опште расправе.....	32
2) Непријатељска емиграција.....	33
VI ИЗМЕЂУ (КОН)ФЕДЕРАЛИЗМА И ЦЕНТРАЛСТИЧКЕ СТВАРНОСТИ.....	35
1) Црна Гора и концепцијама научника	35
2) Административне поделе у опозиционим нацртима.....	36
3) Црногорци у државотворним странкама	37
4) Видовдански устав.....	38
VII Закључак.....	40
ДОДАЦИ.....	44
1) Онамо, 'намо	44
2) Проглас Покрајинског руководства КПЈ за Црну Гору 1920. године	45
КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:	46

Предговор

Идеја ослобођења и уједињења Јужних Словена у једну државу, настала је готово век пре него што се оно остварило. Ипак, процес стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца био је прилично сложен, а макар у погледу директних активности званичне политичке елите, одвио се за веома кратко време. Прилично јасније и једноставније, биле су идеје о првобитном уједињењу две српске државе, Црне Горе и Србије. На основу досадашње историографије, од којих је по свој прилици најзначајније дело Бранка Петрановића, *Историја Југославије*, може се тврдити да је постојало више концепција уједињења и да су се оне у више наврата евидентно умногоме разликовале, што непосредно, а што кроз нешто друкчије тумачење. Приметно је да су се најчешће уочавале разлике у тумачењу политичара из Краљевине Србије, најважнијег политичког и војног фактора уједињења, у односу на политичаре са простора са доминантним хрватским и словеначким идентитетом, и тек понешто политичара исламске вероисповести са територије Босне и Херцеговине. Непосредно пре рата, готово у потпуности, и ако не идентично, макар умногоме слично виђење уједињења какво је заступала Краљевина Србија, имали су народ, политичари из Црне Горе и породица Петровић-Његош, владајућа династија Краљевине Црне Горе.

Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора, биле су две најсличније државе које су потом сачиниле Краљевину СХС у погледу историјског, културног и политичког наслеђа. У историографији се сматра да се готово у потпуности народ Црне Горе тог времена сматрао истим народом као народ у Србији, српским. Непосредно пред и за време Првог светског рата, две државе су додатно исказивале жељу, али и политичке иницијативе за интеграцију у једну државу истога народа. Ипак, у то време постојали су и одређени проблеми између династије и одређених политичара Црна Горе, најзапаженији зачети још за време *Бомбашке афере*, о којој највише говори монографија Вукића Илинчића, *Бомбашка и Васојевићка афера (1909)*, а који су се тада на неки начин обновили, и започели своју континуирану вишедеценијску генезу. О политичким дешавањима који су се тицали односа ове две земље непосредно пред и за време Првог светског рата, суштински је речено у: *Историји српске државности 2*, Радоша Љушића, *Историји српске државности: Срби у Југославији*, Љубодрага Димића, наведеном делу Бранка

Петрановића и делу Новице Ракочевића, *Црна Гора у Првом свјетском рату*. О тим односима и дешавањима, као и о различитим тумачењима у политичком врху Црне Горе и круговима блиским краљу Николи, додатно приближавају и мемоарска дела попут дела Сима Поповића, *С Краљем Николом из дана у дан (1916 – 1919)*, али и нешто другачије сведочење Новице Радовића, *Црна гора на савезничкој голготи*. О постојању друкчијих дипломатских активности, сведочи и кнез Григорије Николајевич Трубецки у својим мемоарима под називом: *Рат на Балкану и руска дипломатија 1914 – 1917*. С обзиром да уједињење Краљевине СХС у редовима политичке елите није прошло и без противника истога, и то макар у одређеној мери, из готово свих крајева Југославије, потребно је анализирати политичке прилике у најранијим годинама постојања те државе. Димитрије Димо Вујовић у делу *Подгоричка скупштина 1918*, исцрпно је приказао какве су визије имали, какав је био њихов однос према дотадашњој владајућој династији и на који начин су изабрани политичари у Црној Гори ступили у уједињење са Србијом, а потом и у Краљевство СХС. О самом парламентаризму Краљевине СХС, највише говори говори дело Бранислава Глигоријевића, *Парламент и политичке странке у Краљевини СХС*.

У централном делу овог рада, биће речи о питањима која су се тичала територије и политичке заоставштине некадашње Краљевине Црне Горе или кроз коју је она спомињана када се говорило о другим питањима, политичарима, династији, статусу и вољи становништва исте у најранијем периоду постојања Краљевства односно Краљевине СХС. Како су народне скупштине највиша законодавна тела у већини држава тог времена, укључујући и наведену државу, тежићемо да прикажемо деловања политичких странака и евентуално детаљнија иступања одређених посланика са тог простора, који су највише о тим питањима и говорили у време сазива Подгоричке скупштине, Привременог народног представништва Краљевства СХС и Уставотворне скупштине Краљевине СХС. То такође укључује и деловање особа који су уједно били и извршна власт, од избора за Уставотворну скупштину исту до доношења првог, Видовданског устава 1921. године и проглашења скупштине за законодавну. Уз већ наведену литературу која говори о наведеним телима и садржи документа о истом, главни извор представљају објављене *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС*. Посебан осврт потребно је ставити и на порекло тих посланика, избора и карактеристике кампање на првим непосредним изборима у Краљевини СХС на територији Црне Горе. Тај део теме

већ прилично добро употпуњава дело Перка Војиновића, *Национална и политичка мисао црногорске интелигенције (1918 – 1941)*, али за употпуњавање те теме, искористићемо и *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Издање Уставотворне скупштине: извршених на дан 28. новембра 1920. године* и евентуално извући оне који су се највише истицали, међу којима се након првих анализа истичу Андрија Радовић и Јован Ђоновић. О политичкој делатности Андрије Радовића, најбитније је описано у чланку Александра Стаматовића, „Политичка и државничка активност Андрије Радовића (1916 – 1918)“, док је исти аутор употпунио својим радовима и делатност оних који су били његови политички противници, у то време, присталице краља Николе Петровића. Такође, не треба се изгубити из вида личне биографије оних запаженијих што приказује раније политичке активности и тренутне политичке ставове посланика који су се директно јављали за реч, која се тичала некадашње Краљевине Црне Горе, што се уз већ наведена може пронаћи и у делима о Подгоричкој скупштини: *Подгоричка скупштина 1918: документа*, Јована Бојовића и већ наведеном делу Димитрија Вујовића.

Једнако је битно говорити и о нацртима устава који, без обзира што нису изгласани, могу приказати увид у виђење политичара тог времена о некој политичкој целини, у овом случају простору некадашње Краљевине Црне горе. Такође, иступања посланика који нису били са тог простора, а да су говорили о Црној Гори и тумачењу националности њеног становништва уколико их је тада било, могу говорити о политичком значају и перцепцији Црне Горе тога времена, што је приметно код посланика који су заступали (кон)федералистичке или аутономистичке концепције државног уређења. Готово сви народни посланици, припадали су и одређеним политичким странкама, а на том простору, народ је према првим анализама изгледа више био за неке нове опције попут Комунистичке партије Југославије и Југословенске републиканске странке, а тек потом су посланичке мандате добили чланови Југословенске демократске и Народне радикалне странке, што може бити смерница која додатно појашњава полазну тачку зашто су одређени посланици на баш тај начин исказивали такве ставове, а потребно је макар делимично објаснити програме тих странака, поготово уколико су их писали посебно за територију Црне Горе.

Инспирацију за истраживање о овој теми и потом писање овог рада дугујем својој породици Радовић, пореклом највише из села Мартинићи, од племена Бјелопавлића, прецима и учесницима из исте породице на разним странама тога времена. Најистакнутији тога време, били су Андрија и Новица Радовић, апсолутно на различитим странама након Првог светског рата. Њихова делатност и заоставштина прилично помажу када су у питању различите стране и тачке гледишта поводом неких догађаја, што укључује и сукобе међу истим народом, па чак и породицом, на овој нашој кршној земљи са крвавом историјом.

I УВОД

1) До заједничке границе српских држава

Црногорски књаз Никола који је започео своју владавину 1860. године, наставио је попут својих претходника, владика и књаза из породице Петровић-Његош одржавати вековну тежњу српског народа за уједињењем у исту државу. Већ 1866. године, књажевине Црна Гора и Србија склопиле су уговор о савезу, који садржи и решења која се директно тичу династичких односа. Према уговору, Црна Гора би након ослобођења требала ући у будућу велику државу на челу са књазом из династије Обреновић. О погледима на национално питање говори и песма под називом *Онамо, 'намо*, коју је књаз Никола наредне године лично и написао, а она јасно наглашава „српска поља“ и „србина“, уз мотиве из српске прошлости.¹ Ипак, убиством књаза Михаила Обреновића (1860 – 1868), савез се распао. Одређени кругови тога времена, међу којима је најзапаженија Уједињена омладина српска, чији је и сам књаз Никола био члан,² видели су књаза Николу као снажну личност која би могла чак и заменити књаза Михаила, а о Црној Гори је национално свесна и романтичарска омладина створила прави култ. Међутим, после смрти књаза Михаила, књаз Никола није више био спреман да се одрекне престола у корист владара из Србије. Две државе добиле су своју независност на Берлинском конгресу 1878. године, али не и потпуно задовољена територијална проширења у ратовима са Османским царством 1875 – 1878.³ У раздобљу до 1903. године, политичке избеглице и противници династије Обреновић боравили су често у Црној Гори, укључујући и Петра Карађорђевића, претендента на престо у Србији. Штавише, он се тада оженио Зорком Петровић-Његош, ћерком књаза Николе. Односи књаза Николе и краља Милана Обреновића били су хладни и испуњени личном мржњом. Парадоксално томе,

¹ Види песму у: Додаци, *Онамо, 'намо*.

² Уједињена омладина српска је покрет настао 1866. године у Новом Саду, а био је активан до 1871. Припадници покрета одржавали су своје годишње скупштине. На оснивачкој скупштини одржаној 1866. у Новом Саду утврђени су основни циљеви овог покрета: одгајање свести о славној прошлости, утврђивање братске заједнице, развитак човечанских врлина, свеколики напредак Срба итд. Парола им је била 'Српство све и свуда'. Ипак, сам покрет имао је лабаву организацију и није био чврсте програмске оријентације. Омладина је своје идеје пропагирала и у *Гласу Црногорца*, а члан је уз књаза био и Лазар Томановић, (Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007, 40; *Историја српског народа* 5-2, Београд 1981, 187, 193; Нико Мартиновић, „Валтазар Богишић и Уједињена омладина српска“, у: *Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 9*, Нови Сад 1954, 26 – 44).

³ *Историја српског народа* 5-1, Београд 1981, 439; 442 – 445.

нешто млађи и школованији људи пореклом из Црне Горе, почели су чинити опозицију књазу Николи и то углавном из Краљевине Србије. Односи са краљем Александром Обреновићем (1893 – 1903) и били су нешто бољи, укључујући и међусобне посете, приликом чега су два монарха, већ традиционално, разматрали даље могућности за ослобођење остатка српског народа у Османског царству. Увидевши чињеницу да династија Обреновић по свој прилици неће имати наследника, књаз Никола разматрао је могућности да на евентуални упражњен србијански престо након смрти краља Александра Обреновића буде постављен његов син, војвода Мирко Петровић-Његош. Избор Петра Карађорђевића, са којим доцније није био у добрим односима, за краља Србије након Мајског преврата 1903. године, у потпуности је отклонило таква надања. Две државе свакако су и даље одржавале традиционалне односе кроз заједничке планове ослобођења и уједињења српског народа у једну државу, али такође су се наставиле и мржња и супротности њихових дворова.⁴

Демократизација политичког живота и обнова парламентаризма у Србији након 1903. године, притисак у србијанској јавности, доношење устава у Руском царству, утицали су на то да књаз Никола октобра 1905. године оконча своју потпуно аутократску власт и подари (октроише) устав „црногорским јунацима“, али не и „грађанима“. Према том Уставу, књаз као неприкосновена и неодговорна личност, делио је законодавну власт са народном скупштином, мада је имао претежнија права, од којих је суштинско право законодавне иницијативе. Уведено је опште право гласа за све пунолетне мушкарце уколико нису осуђивани, док су пасивно право имали они који су навршили 30 година и плаћали порез од 15 круна годишње. Право гласа нису имали официри, подофицири и припадници стајаће војске. Гласање је најчешће било јавно. У народној скупштини су постојали и вирилни посланици. Њих су чинили верски поглавари, чланови Државног савета, Великог суда, главне контроле и три бригадира које је бирао књаз. Држављанима је загарантована лична слобода, неповредивост својине и једнакост пред законом, слобода савести, штампе и јавних мирних зборована, неповредивост писма и удруживања ако нису противна законима. Политички живот у Црној Гори се интензивирао. Црна Гора је тиме постала уставна, али не и парламентарна монархија, што је било сличније Србији након

⁴ *Историја српског народа 6-1*, Београд 1983, 212; 216 – 217.

доношења *Намесничког устава* 1969, али не и овој након 1903. године. Устав су одмах критиковали црногорски студенти у Београду, који су у брошури *Ријеч црногорске универзитетске омладине о приликама у Црној Гори*, осудили целокупну књажеву владавину. Јован Ђоновић, истакнутији међу њима тврдио је да: „Дух устава уопште је такав да је народу и његовим представницима допуштао само оно што је изричито набројено, а све друго забрањено; а владару и влади све допуштено што није забрањено. Како народу није допуштено скоро ништа, а владару није забрањено ништа, то је њему све допуштено, а народу све забрањено, сем да пошаље на Цетиње своје изабранике да се тамо сити наразговарају“.⁵ Књаз Никола и влада оптужили су потписнике брошуре Обласном суду у Цетињу. Студенти су наредне године на суђење послали Марка Даковића.⁶ Њега су иначе сматрали за вођу „Младе Црне Горе“, а имао је подршку и србијанског јавном мњења. Они су на суђењу ослобођени, а цетињска омладина организовала је и манифестације које су се претвориле у демонстрације против владе.⁷

Прва изабрана скупштина, састала се 19. децембра 1905. која је требала да има обележје уставотворне скупштине, истог дана је прихватила октроисани устав, а књаз ју је распустио. Први председник владе, тада уставне Црне Горе, био је Лазар Мијушковић.⁸

⁵ Радош Љушић, *Историја српске државности* 2, Нови Сад 2001, 357 – 359.

⁶ Марко Даковић је рођен је 20. фебруара 1880. године на Грахову у Црној Гори. Даковићи представљају огранак Вујачића. Основну школу завршио је у родном месту, а гимназију и Правни факултет у Београду. Незванично је прозван вођом *Младе Црне Горе*. Један је од оснивача удружења црногорских студената на Универзитету у Београду. Био је први председник *Клуба црногорске универзитетске омладине* које је критички било настројено према режиму краља Николе. Поменуто удружење је издало прокламацију под називом *Ријеч црногорске универзитетске омладине* којом је изнет став поводом усвајања првог црногорског устава. Један од потписника је био и М. Даковић. Године, 1906. црногорски студенти су издали и другу прокламацију која је разочарала књаза и владу. Резултат тога је био подизање оптужнице против студената, међу којима је био и Марко. Оптужница их је теретила да су својом прокламацијом увредили двор. М. Даковић се истакао на суду, приликом чега је је говорио ‘четири уре’. Веће Обласног суда на Цетињу, одлучило је да студенте ослободи оптужбе. У бомбашкој афери 1907 — 1908, Марко је осуђен на смрт у одсуству, али је општом амнестијом 1913. године помилован од краља Николе. За време Првог светског рата, Марко је интерниран у логор Карлштајн где је остао до слома Аустроугарске. Марко је на изборима за *Велику народну скупштину српског народа у Црној Гори* 1918. године изабран за посланика, а био је и члан Извршног одбора скупштине. Био је и народни представник у Привременом народном представништву Краљевства СХС 1919. године, (Вукић Илинчић, „*Свестрано маркантна личност*“, у: *Свевиђе*, 41-2001)

⁷ *ИСН 6-1*, 220 – 223.

⁸ Лазар Мијушковић рођен је у Повији - Пјешивци 1867. године. Завршио је Високу школу за рударске инжењере у Паризу, а потом је био министар финансија од 3. јуна 1903. до децембра 1905. године. Био је један од првака Праве народне странке у Црној Гори, познатих и као *праваши* и присталице династије Петровић-Његош. Од 13. октобра 1913. године именован је за вандредног посланика и опуномоћеног министра у Београду и ту дужност је обављао до 1915. године. Био је председник владе Црне Горе од 20. децембра 1915. до априла 1916. године, (Ministarstvo finansija Crne Gore/rubrike/istorija,

Тек након избора за законодавну скупштину јесени 1906. године, књаз Никола решио је да дозволи скупштинској већини да предложи председника владе. Како је одмах дошло до подвојености скупштинских посланика, демократски оријентисани формирали су Клуб народних посланика, доцније познат и као *клубаши*. *Клубаши*, који су имали већину, изабрали су за председника владе Марка Радуловић, али влада је незадовољна књазовим мешањем, после свега два месеца поднела оставку. Књаз је тражио и даље да влада буде именована из редова скупштинске већине, па је изабран Андрија Радовић, који је имао симпатије и родбинске везе на двору и био један од вођа *клубаша*. Припадници Клуба народних посланика формирали су прву и једину организовану странку, Народну странку, која је издавала у Никшићу своје гласило, *Народна мисао*. Књаз Никола сматрао је да је странка радила против његових интереса, па је већ у првој половини 1907. године притиском на разне *клубаше*, као и вирилне спречавао рад скупштине, што је принудило владу А. Радовића на оставку. За новог председника владе поставио је Лазара Томановића, културног и научног радника из Боке которске, изван политичког живота, а започео је притисак на скупштину и Народну странку. За изборе јесени 1907. године увео је уместо тајног, јавно гласање, што је навело странку на бојкот избора исте године, а многи су отишли и у емиграцију, укључујући и А. Радовића, што је може се рећи, приличан ударац на парламентарни систем у Црној Гори. Најистакнутији су своје уточиште нашли у Београду. Присталице књаза организовале у Праву народну странку, доцније познати и као *праваши*, додуше без статута и програма, што значи да није имала потпуни карактер странке, већ више групе.⁹

У престоној беседи новоизабране народне скупштине 1907. године, краљ Никола саопштио је како је откривен „ужасан покушај“ да се створи безвлашће и униште тековине њега и његовог дома чиме је започета *Бомбашка афера*. Први акт новоизабране скупштине био је Закон о Устројству суда за суђење анархистичких злочина, а у *Гласу Црногорца*, саопштено је званично да су код одређених лица пронађене бомбе. Наредне године одржан је и судски процес, на коме се судило студентима и појединим првацима Народне странке у Црној Гори због тога што су код одређених лица пронађене бомбе. М.

<http://www.mif.gov.me/rubrike/istorija/88094/6445.html?alphabet=cyr>

⁹ ИСН 6-1, 224 – 226.

Даковић, Ј. Ђоновић и Тодор Божовић, прваци *Црногорске универзитетске омладине*, били су највише апострофирани на суђењу као кривци. За Годора Божовића наведено да је бомбе набавио преко својих познанстава са комитским четама, а међу главнооптуженима је био и А. Радовић. Оптужени су били да су спремали атентат на књаза Николу. Уз све оптужбе, наведено је да су умешани и србијанска влада, Никола Пашић, краљ Петар Карађорђевић, престолонаследник Ђорђе Карађорђевић и многи србијански званичници. Међу главним сведоцима био је Ђорђе Настић,¹⁰ аустроугарски агент, који је за то оптужио организацију „Словенски југ“. Суђење је одржано током маја и јуна 1908. године. Осуђено је 53 лица, од којих је шесторо осуђено на смрт, али их је књаз доцније помиловао. Србијанска влада и јавност сматрала су цео процес намештеним. Односи Србије и Црне Горе евидентно су се поправили за време Аустроугарске анексије Босне и Херцеговине (БиХ), октобра 1908. године, и анексионе кризе наредних пар месеци. Црногорска скупштина „као представништво цијелог српског народа у Црној Гори“, усвојила је решење којим „Аустроугарска анексијом БиХ повредила одлуке Берлинског конгреса и „да је тијем чином нанесен смрти ударац интересима цјелокупног српског народа“. Ипак, већ 1909. године, поново је одржан запажени судски процес, познатији и као *Васојевићком афера*,¹¹ приликом кога је осуђена група због припремања оружане побуне ради успостављања демократске управе. Више од 150 лица је осуђено, а доста њих смртном казном. Власти на Цетињу опет су оптужиле србијанске власти и политичаре да су умешани у аферу. По проглашењу Црне Горе за Краљевину 1910. године, краљ Никола делимично је помиловао учеснике, мада је очекивана општа амнестија.¹²

Наведени догађаји ипак нису спречили да Црна Гора и Србија потпишу међусобне уговорне односе и сачине Балкански савез, који су још чиниле Бугарска и Грчка и учествују у Балканским ратовима 1912 – 1913 године. Штавише, србијанска војска упутила је помоћ црногорској војсци приликом њихове примарне и главне операције, опсаде Скадра и заузимање скадарске Малесије, а србијански генерал Петар Бојовић постављен је на чело опсадних трупа. Црногорска војска успела је 24. априла 1913. године

¹⁰ Ђорђе Настић био је сведок и у Велеиздајничком процесу наредне године у Хрватској. У том процесу, осуђено је доста првака Хрватско – српске коалиције за заверу против Аустро – угарске, подршку Србије и тенденције за стварање „Велике Србије“.

¹¹ Војни суд открио је постојање одређене тајне организације на простору Васојевића, Куча и Братоножића, па се у историографији догађај води као *Васојевићка афера*.

¹² Vukić Ilinčić, *Bombaška i Vasojevićka afera*, Podgorica 2012, 50;82;220; *ИСН 6-1*, 229 – 232; 240.

да уђе у Скадар, али га је непуних месец дана да велики притисак савезника, где је Аустроугарска припретила и војним мерама, морала препустити ту територију новоформираној држави, Албанији. Црна Гора је узвратила помоћ Србији приликом њеног сукоба са Бугарском 1913. године, за шта је по свој прилици добила територијалне уступке на подручју Метохије. Две државе су након балканских ратова коначно добиле заједничку границу у Полимљу и околини Пећи, махом Метохији.¹³ У адреси црногорске Народне скупштине, јануара 1914. године стајало је да „Црну Гору и Србију више ништа неће раставити“. Црногорска влада предвиђала је у свом програму заједничку спољну, војну и царинску политику са Србијом. Идеју о присном споразуму са Србијом било је прожето и писмо које је краљ Никола послао краљу Петру марта 1914. године.¹⁴ Само држање црногорске власти након атентата на престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914, прилично је сложено и чини се да се може извести презициан закључак. У почетку су страховале због евентуалних последица осудиле исти, иако је у самој земљи народ држао прилично запажене противаустројске демонстрације. За време Јулске кризе и интензивне активности светске дипломатије, Аустроугарска дипломатија тежила је евентуалној неутралности Црне Горе, а црногорске власти чак су са њима разговарале и о могућностима територијалном проширењу Црне Горе на југ, у правцу Скадра, реке Бојане, а евентуално и реке Дрим. Исторемено, влада и дипломатија Црне Горе имале су званичне изјаве попут: „...да нам је зло и добро заједничко са Србијом. Њена судбина и наша је“, и „Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ тако и у сваком другом“.¹⁵

2) Србија и Црна Гора у Великом рату

Убрзо пошто је Аустроугарска објавила рат Србији, 28. јула 1914, године, чиме је започео Први светски рат, краљ Никола, као врховни командант војске Краљевине Црне Горе наредио је општу мобилизацију. Већ 6. августа, на захтев народне скупштине, Црна Гора објавила је рат Аустроугарској и током истог месеца започела своје ратне

¹³ Црна гора била је успешнија на споредним фронтима, па је добила територијална проширења: Мојковац, Плав, Гусиње, Рожаје, Беране, Бијело Поље, Пљевља, део Метохије и Пећ.

¹⁴ Р. Љушић, *нав. дело* 363 – 365, *ИСН 6-1*, 197.

¹⁵ Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом светском рату 1914 – 1918*, Цетиње 1969, 24 – 34.

операције.¹⁶ Током Првог светског рата константно је и даље истицано братство српског народа у две краљевине и његова јединственост, а исказивана је и даље жеља за уједињењем.¹⁷ Да се црногорски народ сматрао и даље уједно и српским народом, истицали су и доцнији противници будуће државе, који су временом захтевали индивидуалност, па и неки вид самосталности Црне Горе.¹⁸ Тиме су настављене тежње за уједињењем које су започеле још непосредно пред рат, а не треба изгубити из вида ни то да су иницијативе за уједињење након Балканских ратова дошле прво од стране краља Николе. У току самог рата, војне операције краљевина Србије и Црне Горе су координисане, а у врховну команду Црне Горе, на њен захтев, послат је и србијански генерал, Божидар Јанковић,¹⁹ који је вршио функцију начелника штаба Црногорске врховне команде до јуна 1915. године. Био је револтиран што је црногорска војска заузела Скадар, па је у јуну 1915 напустио тај положај. када га је заменио србијански пуковник Петар Пешић,²⁰ који ће на том положају остати до војног слома Црне Горе, јануара 1916. године.²¹

Ипак, много мање операција водило се на подручјима уз границу са Црном Гором, а временом је чак дошло и то нешто друкчијих спољнополитичких активности Црне Горе, нарочито током војних неуспеха Србије 1915. године. Најистакнутија питања била су евентуални престанак сукоба Црне Горе са Аустроугарском и неометани улазак црногорске војске у Скадар, пролећа 1915. године. Доцније то није било по вољи србијанској влади, а ни савезничкој дипломатији, нарочито у тренуцима крајем 1915.

¹⁶ Р. Љушић, *нав. дело*, 365.

¹⁷ Novica Rakočević, „Kako se uticalo na opredeljivanje Crnogoraca za ujedinjenje u toku rata 1914-1918. godine“, u: *Istorijski zapisi*, Podgorica, 3-4/1988, 4

¹⁸ Новица Радовић, *Црна Гора на савезничкој голготи*, Подгорица 2000, 10; 14.

¹⁹ Божидар Јанковић рођен је 1849. Године у Београду где је завршио основну школу и гимназију, а потом и Војну академију. Учествовао је у Српско – Турским ратовима 1876 - 1878. До Балканских ратова стекао је чин генерала и учествовао у њима као комадант 3. армије србијанске војске која је вршила операције на Косову и Метохији, а потом изашла на Јадранско море. Наставио је и службу после рата. Умро је 7. Јула 1920 године у Херцег Новом. (Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали Војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд 2003, 108 – 112)

²⁰ Петар Пешић рођен је 1871. године у Нишу. Завршио је Војну академију и дошколовао се у Француској. Био је генералштабни официр и професор на Војној академији, где је предавао Тактику.

²¹ Миле Бјелајац. *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941: студија о војној елити и биографски лексикон*, Београд 2004, 222 – 223.

године када је власт Црне Горе, према речима кнеза Трубецког,²² руског дипломате и непосредног учесника тих дешавања, готово чекала да србијанске власти и председник њене владе, Никола Пашић изјаве како се Србија даље не може борити са централним силама.²³ Краљ Никола и припадници црногорске владе почетком 1916. године, кренули су са повлачењем, прво од Цетиња до Скадра, а потом и у емиграцију, прво у Италију и на крају у Француску. Тамо су боравили прво у Лиону, а потом у Паризу. Пад Ловћена и такви поступци црногорског врха, свакако су појачали нетрпељивост у народу према члановима породице Петровић-Његош.²⁴ Део црногорске војске повукао се са србијанском у Грчку.²⁵ У лето 1916. године, Ј. Ђонових и Т. Божовић, мада не превише запажено, поднели су конкретне предлоге Николи Пашићу, председнику србијанске владе, о томе како би се требало спровести уједињење Србије и Црне Горе. У тим предлозима укључено је и збацивање династије Петровић-Његош, вољом народа и проглашавање уједињења Црне Горе са Србијом.²⁶ Такве иницијативе су све више узимале маха, да би током 1916. године, краљ Никола дошао је у размимоилажење и са тадашњим председником црногорске владе, Л. Мијушковићем, а потом и А. Радовићем, који је после њега обављао ту функцију, због њихових симпатија према иницијативама да краљ Никола већ тада објави своју абдикацију и уједињење са Краљевином Србијом, што он никако није желео да уради. Током читавог рата, док је са својом владом боравио у Француској, он је исказивао готово директну нетрпељивост и ривалитет према династији Карађорђевић, пре свега, краљу Петру I Карађорђевићу,²⁷ а константно је покушавао да Црну Гору, силе Антанте и њене савезнице третирају као засебну владу.²⁸ На такве тежње, добијао је углавном одговоре пуне поштовања, али практично потпуно занемарљиве.²⁹ Уз све наведено, постојала су сумњичења, неспоразуми, личне омразе, супротстављени династички интереси који су слабили су везе две савезнице. Црна Гора почела је губити на

²² Кнез Григорије Николајевич Трубецки се повлачио заједно са србијанском владом у јесен 1915. године, а неко време боравио је и у Црној Гори, приликом чега се сусретао са краљем Николом и Николом Пашићем, председником србијанске владе.

²³ Григориј Николајевич Трубецки, *Рат на Балкану и руска дипломатија 1914 – 1917*, Београд 1994, 125.

²⁴ Dimitrije Đimo Vujić, *Podgorička skupština 1918*, Zagreb 1989, 37- 38.

²⁵ Р. Љушић, *нав. дело*, 366.

²⁶ D. Vujić, *нав. дело*, 13.

²⁷ Симо Поповић, *С Краљем Николом из дана у дан (1916 – 1919)*, прир. Василије Крестић, Београд 2012, 81 – 84.

²⁸ Савез Антанте чиниле су Француска, Велика Британија и Русија, (Čedomir Popov, *Grđanska Evropa : (1770-1914). Društvena i politička istorija Evrope : (1871-1914)*, Beograd 2010, 92.

²⁹ D. Vujić, *нав. дело*, 52 – 53; С. Поповић, *нав. дело*, 81 -82; 145.

дипломатском значају, а све мање је било изгледа да ће династија Петровић-Његош обезбедити посебан статус Црне Горе у будућој југословенској држави. Њења влада надала се у пар наврата и да ће добити проширења у околини Скадра, на јадранској обали до Неретве, Херцеговини и Босни, чак и до самог Сарајева, док им нису биле стране ни идеје о сепаратном миру. Ипак, за све то је било занемарљивих изгледа.³⁰

На иницијативу А. Радовића, тада већ бившег председника владе Црне Горе, формиран је Црногорски одбор за народно уједињење, 4. марта 1917. године. За средиште одбора одређена је Женева, али се већина чланова налазила у Паризу. У самом програму уједињења истакнуто је да је циљ одбора уједињење српских држава, Црне Горе и Србије, а потом и уједињење са осталим српским и хрватским земљама у јединствену државу. Сам одбор имао је свој лист који се називао *Уједињење*. Готово већ по правилу, и наредни председник црногорске владе, Мило Матановић, који је према његовим речима имао став да је „Идеја уједињења постала, вјера, религија маса... Црна Гора не може бити пасивни посматрач, нити може ударити у антinationални сепаратизам“, поднео је оставку незадовољан размимоилажењем и одуговлачењем краља Николе да абдицира, а увидевши притом да нема могућности за поновно успостављање Црне Горе као самосталне државе.³¹ Њега је на тој позицији заменио Евгеније Поповић.³² Исте године, 20. јула влада Краљевине Србије и Југословенски одбор потписали су Крфску декларацију,³³ приликом чега је констатовано да се потписници залажу да будућа независна држава буде Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, као уставна, парламентарна и наследна монархија на челу са династијом Карађорђевић. Такође, предвиђено је да држава има један грб, једну заставу и једну химну, али састављену од та три наведена елемента. Уз то, предвиђено је

³⁰ Љубодраг Димић, *Историја српске државности: Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 16.

³¹ N. Ракочевић, „*Kako se uticalo na opredeljivanje Crnogoraca za ujedinjenje u toku rata 1914-1918. godine*“, 5-6.

³² Евгеније Поповић рођен је 1842. Године у Рисну, као аустријски држављанин, мада ју је породица пореклом из брдском племена Куча. У Трсту је био школски друг краља Николе. Завршио је право и докторирао у Болоњи, а бавио се и адвокатуром, те је постао италијански држављанин. Био је следбеник Гарибалдија током уједињења Италије, а 1876/ 78. ратни извештач са фронта у Црној Гори и Херцеговини, где је био и рањен. Од 1896. године био је генерални конзул Црне Горе у Риму, (Александар Стаматовић, „Политичка и државничка активност Андрије Радовића 1916 – 1918“, у: *Архив Војводине*, Нови Сад 2017, 12).

³³ Југословенски одбор основан је крајем априла и почетком маја 1915. године у Паризу од стране истакнутих полиричара и јавних радника југословенске оријентације, доста из Аустроугарске, који су се тада нашли ван ње. На челу одбора био је Анте Трумбић, истакнути политичар из Далмације. Имао за циљ пропагирање југословенске идеје међу савезницима (Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988, tom 1*, Beograd 1988, 15)

да се озваниче оба писма, ћириличног и латиничног и слобода вероисповести. Представници Југословенског одбора и србијанска влада сматрали су питање Црне Горе искључиво унутрашњим питањем Србије. Црногорска влада у емиграцији није била субјекат потписивања тих докумената, а Црногорски одбор за народно уједињење подржао је документ и сматрао је тада да је Црна Гора завршила своју улогу као независна држава.³⁴ Фаворизација династије Карађорђевић нимало није била по вољи краљу Николи.³⁵ Најдетаљнији планови конкретних мера за уједињење Црногорски одбор за народно уједињење упутио је убрзо након пробоја Солунског фронта, 23. септембра 1918. године. Тај план укључивао је иницијативу да црногорски народ правом на самоопредељење прогласи уједињење са Србијом, приликом чега сам Црногорски одбор са Југословенским одбором треба да спречи могућност повратка краљу Николи у земљу, а уз то је требало да се присталице уједињења пребаце у земљу, формирају централни одбор и ниже одборе земље, који ће припремити народ да преко Велике народне скупштине донесе одлуку о уједињењу. Предвиђена је и могућност да се уђе у сукоб уколико би краљ Никола уз помоћ Италијана покушао да се врати у земљу.³⁶ Није занемарљиво и то да су учесници Женевске конференције, одржане од 6. до 9. новембра 1918. године, пре свега Антон Корошец,³⁷ као најистакнутији представник новоформираног Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба, које су чинили српски, хрватски и словеначки посланици легално изабрани у Аустроугарској, избегавали било какву могућност званичног састанка са дипломатама Црне Горе. Осим наведених, на Женевској конференцији учествовали су и чланови србијанске владе и опозиције.³⁸

Током октобра месеца, али свакако до 4. новембра, скадарске трупе србијанске војске, доцније Јадранске трупе, под командом пуковника, а од 3. новембра генерала

³⁴ В. Petranović, *нав. дело*, 16.

³⁵ С. Поповић, *нав. дело*, 193.

³⁶ D. Vujović, *нав. дело*, 14 – 15.

³⁷ Антон Корошец рођен је 1872. Године. Био је свештеник и словеначки политичар у Аустроугарској. Од 1906. године био је заступник у Царском вијећу Аустроугарске. Важио је за клерикалног политичара. У мају 1917. Године, био је вођа клуба посланика који су захтевали уједињење Словенаца, Хрвата и Срба унутар Аустроугарске. Доцније је био председник Народној вијећа Словенаца, Хрвата и Срба што је било представничко тело државе Словенаца, Хрвата и Срба које се 1. Децембра ујединило са Србијом. Био је потпредседник прве владе Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, („Korošec, Anton“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, gl i odg. urednik, Velimir Visković, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33246>)

³⁸ D. Vujović, *нав. дело*, 50.

Драгутина Милутиновића,³⁹ укључујући и црногорске војнике и официре ослободили су готово у потпуности Црну Гору.⁴⁰ У њу су тада ушли и Светозар Томић,⁴¹ повереник србијанске владе за Црну Гору и Јанко Спасојевић,⁴² бивши министар правде, а тада представник Црногорског одбора за народно уједињење, обе особе блиске Николи Пашићу. Без обзира што је Андрија Радовић председник одбора, они ће бити једни од главних организатора сазивања скупштине о којој ће бити речи.⁴³ Већ тада су широм Црне Горе, како се она ослобађала одржавали зборови на којима се клицало уједињењу, приликом чега је најзапаженије било у Андријевици и Беранима, да би се по ослобађању ширили по целој Црној Гори.⁴⁴ Краљ Никола и даље је безуспешно покушавао да се врати у земљу, за шта је једино одређену подршку добијао од Краљевине Италије. Такође, италијанске трупе су у више наврата имале одређене активности у околини Боке которске, приликом чега се спомиње и евентуални њихов долазак на Цетиње, што никако није било по вољи србијанској, а ни осталој савезничкој дипломатији. Посредством Француске, тј њених пресудних захтева, такве намере су тада у потпуности спречене. У то време, краљ Никола прокламовао је своје замисли о евентуалном конфедеративном уређењу будуће југословенске државе. То је остало само на одређеним поклапањима мишљења са енглеском дипломатијом, која је исказала симпатије према таквом облику уређења будуће југословенске државе, али у то време нису вршене никакве конкретне активности савезница Антанте поводом тога.⁴⁵

³⁹ Драгутин Милутиновић рођен је у Белошевцу код Крагујевца 28. септембра 1865. Године. Основну школу и војну академију завршио је у Србији где је официрску каријеру започео 1887. Године. Учествовао је у Балканским ратовима као виши официр у србијанској војсци, да би у 1918. годину ушао са чином пуковника и команданта, а потом проглашен за генерала. (М. Бјелајац, *нав. дело*, 218.)

⁴⁰ D. Vујовић, *нав. дело*, 26.

⁴¹ Светозар Томић, рођен је 1878. године у Црној Гори. Завршио је велику школу у Београду и службовао као професор гимназија у Скопљу, Солуну и Битољу. Био је и школски инспектор у Србији. Због службовања у Краљевини Србији узео је српско држављанство. Крајем 1916. године, бива у Солуну постављен за шефа „Црногорског одсека“ при Министарству иностраних дела Србије. У августу 1917. године у Солуну постаје члан новообразованог Одбора за уједињење Црне Горе и Србије. Одбор уско је сарађивао са одбором Андрије Радовића и растурао лист *Уједињење*, (А. Стаматовић, „Политичка и државничка активност Андрије Радовића 1916 – 1918“, 1 – 17).

⁴² Јанко Спасојевић, рођен је 1871. године у Анцелету, Андријевица, где је завршио основну школу. Богословско-учитељску школу је завршио у Призрену, а потом Духовну академију (Теолошки факултет) у Москви и право Петрограду. По повратку са школовања обављао је низ значајних дужности у црногорској управи, (Јанко Спасојевић, *Црна Гора и Србија (Како је извршено њихово уједињење)*, Подгорица 2014, 71.

⁴³, D. Vујовић, *нав. дело*, 30.

⁴⁴ *Исто*, 28.

⁴⁵ *Исто*, 41 – 44; 50; 63.

II ИНТЕГРАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ У НОВУ ДРЖАВУ

1) Подгоричка скупштина

Централни извршни одбор за народно уједињење, објавио је у Беранима 7. новембра 1918. године да ће се расписати избори за општецрногорску народну скупштину. Скупштина је названа Велика народна скупштина што је у Црној Гори била новина, ако се узме у обзир Устав Црне Горе из 1905. године који није познавао ту институцију. Избори за ту скупштину били су посредни, тако што је народ бирао поверенике, који су потом бирали посланике. Било је предвиђено да се изаберу по 10 повереника по капетанијама, што је била административна подела територије Црне Горе до 1912. године, 15 по срезовима који су након Балканских ратовима ушли у састав државе, и по пет односно 10 повереника у градовима, у зависности да ли су имали више или мање од 5000 становника. Повереници су се, како је и предвиђено састајали у средишту округа, па потом бирали посланике. Избори су били јавни, што је било исто као у Уставу Црне Горе из 1905. године, а за разлику од њега, посланик је могао постати мушкарац са 25 уместо 30 навршених година, за шта постоје тумачења да је било у интересу противницима краља Николе. Приликом самих избора, на Цетињу је дошло до прве, условно речено, политичке поделе тиме што су истакнути кандидати зелене листе, доцније познати као *зеленаши*, и беле листе, доцније познати као *бјелаша*. На челу листе *бјелаша*, био је митрополит Гаврило Дожић,⁴⁶ док је на челу зеленаша истакнут, без свог знања Шпиро Томановић, који је због тога доцније и протествовао, истакавши како није упознат да га је неко истакао. *Бјелаша* су као политички циљ имали безусловно уједињење са Србијом, и збацивање династије Петровић. О *зеленашима* тог времена нису потпуно прецизни подаци, али се уочава како су они такође за уједињење, али за разлику од *бјелаша* и за задржавање

⁴⁶ Гаврило (Ђорђе) Дожић, рођен је 17. маја 1881. године у Доњој Морачи. Основну школу је завршио у манастиру Морачи, а потом школовање наставио у Београду. Замонашио се 26. фебруара 1900. у манастиру Сићево код Ниша. Он је 1905. године уписао је Богословски факултет Атинског универзитета, као државни питамац Србије. Дипломирао је 1909, а нешто касније и докторирао на овом факултету. После тога постављен је за секретара српског манастира Хиландара на Светој гори, одакле је отишао на место српског представника у Цариградској патријаршији. Изабран је митрополита рашко-призренског 1911. Године, а 1913 именован је митрополита и архиепископа пећког. За време Првог светског рата био је интерниран у Цеглед, у Угарској, па је 1918. као болесник враћен у Улцињ, где је остао до ослобођења под јаком аустријском стражом, (Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић 1881 – 1955*, Београд 2011, 25; 98; 170).

одређене индивидуалности Црне Горе и њено уједињење као засебног елемента у Југославију. Међу *зеленашима* је било и присталица краља Николе. Избори су одржани од 17. до 19. новембра и изабрано је 165 посланика, а наведена скупштина се састала 24. новембра 1918. године у фабрици дувана у Подгорици. Најважнија ствар приликом самог заседања било је да се изврши уједињење Црне Горе са Србијом, а велики део посланика је као предуслов за то сматрала да се мора детронизирати краљ Никола.⁴⁷

Главне одлуке Велике народне скупштине у Подгорици биле су: детронизација краља Николе Петровића, уједињење са Србијом, формирање извршног народног одбора који ће то спровести и извештавање савезничких и неутралних држава о тим одлукама.⁴⁸ У тексту одлуке истицано је и како је „Српски народ у Црној Гори једне је крви, језика и тежње, једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима; заједничка им је славна прошлост, којом се одушевљавају, заједнички идеали, заједнички народни јунаци, заједничка патња, заједничко све што један народ чини народом“ и како „уједињење тражи цјелокупни српски народ у Црној Гори“. Без обзира на наведене, условно речено поделе, од 165 посланика, 160 је гласало за наведене одлуке. Узевши у обзир неке будуће догађаје, не треба изгубити из вида да су се на овој скупштини нашли и социјалистички опредељени посланици, нарочито јер су они тада, условно речено, имали и екстремније захтеве према краљу Николи. Они су тражили чак његово изручење и суђење, а уз то и конфискацију његове имовине и манастирских добара. Такође, социјалисти су тада народ Србије и Црне Горе сматрали јединственим српским народом, а међу тим посланицима на Подгоричкој скупштини био и учитељ Павле Жижић, будући члан КПЈ. На Подгоричкој скупштини је и одлучено „да се сва покретна и непокретна имовина бившега Краља Николе Петровића – Његоша и његове династије у Црној Гори конфискује у корист народа“ и „Да се за свагда забрани улазак у нашу земљу пређашњем Краљу Николи Петровић – Његошу а тако и свима члановима његове династије“.⁴⁹

⁴⁷ D. Vujović, *нав. дело*, 33 – 34; 36.

⁴⁸ На челу Извршног народног одбора били су: Спасоје Пилетић за Пипере, Зету и околину, Стево Вукотић за стару Црну Гору, Ристо Јојић за Васојевиће, Лазар Дамјановић за Бјелопавлиће и Марко Даковић за Херцеговачки крај.

⁴⁹ Јован Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918: документа*, Горњи Милановац 1989, 31; 139; 187; 190.

2) Црногорци у Привременом народном представништву и влади Краљевства СХС

Одлуке Подгоричке скупштине, предали су њени депутати регенту Александру и српској влади 17. децембра 1918. године. Милосав Раичевић, истакнути посланик Подгоричке скупштине, ушао је и у прву владу Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) која је састављена 21. Децембра 1918, као министар без портфеља, а 28. децембра 1918. године, влада Краљевства СХС, коначно је прекинула односе са црногорском владом. Савезници су примили извештај о уједињењу 2. јануара 1919, док је 6. јануара 1919. године регент Александар Карађорђевић саопштио да ће у Привременом народно представништву (ПНП) Краљевства СХС, које ће се састати у Београду бити и 12 посланика из Црне Горе. Представници из Црне Горе тада се нису још увек поделили по страначкој припадности.⁵⁰ ПНП Краљевства СХС, састало се у фебруару 1919. године и бројало је 296 посланика. У његов састав, који је одређен владиним указом,⁵¹ ушли су делегати свих покрајинских сабора и скупштина чија је територија постала део Краљевства СХС.⁵² ПНП било је махом подређено влади, тако што је она приликом доношења уредби и прописа у више наврата преузимала законодавна овлашћења од ПНП.⁵³ За разлику захтева словеначких и хрватских политичара да постоје одређена законодавна тела на њиховим просторима, у Црној Гори, као ни у Босни и Херцеговини није постојао јачи покрет који је то захтевао. Такође, за разлику од осталих политичких фактора, делегати у ПНП из Црне Горе изабрани су у скупштини, условно речено демократској, чињеницом да није било имовинског ценза, а нису били резултат међустраничких договора странака које су изабране у слободно можемо рећи, недемократским системима, што евидентно даје већи легитимитет тим посланицима.⁵⁴ Подгоричка скупштина прекинула је потпуно свој рад 20. априла 1919. године. Што се тиче извршне власти, на простору некадашње црногорске државе вршило ју је

⁵⁰ Међу 12 посланика у ПНП из Црне Горе били су: Марко Даковић, Лазар Дамјановић, Ристо Јојић, Марко Матановић, Сава Вукојичић и Спасоје Пилетић, који су били и учесници Подгоричке скупштине, и Андрија Радовић, Тодор Пилетић, Михаило Ивановић, Илија Љумовић, Трипко Жугић и Радован Бошковић. (Перко Војиновић, *Политичка и национална мисао црногорске интелигенције* (1918 – 1941), Никшић 1989, 25).

⁵¹ Прва влада Краљевства СХС састављена је 20. децембра 1918. године, под председништвом Стојана Протића, (В. Petranović, *нав. дело*, 92)

⁵² Branislav Gligorijević, *Parlament političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1979, 21.

⁵³ В. Petranović, *нав. дело*, 91.

⁵⁴ В. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji*, 26, 36.

повереништво владе централне владе из Београда,⁵⁵ за разлику од простора Словеније, Хрватске, Славоније, Срема, Далмације, Босне и Херцеговине, где су остале да постоје покрајинске владе, које су биле самосталне за решавање питања локалног значаја.⁵⁶ За време рада ПНП, делатност групе црногорских посланика, уклапа се у речи М. Даковића, који је истакао да: „Нијесмо хтјели формирати једну владу провинцијску зато што смо одлучно против сваке провинцијске странке и провинцијске управе“, а тежила је да пружи подршку свакој влади за време рада Конференције мира у Паризу, која је започела јануара 1919. и трајала до августа 1920. године.⁵⁷ У више наврата, постојали су проблеми одлагања одлагања рада ПНП Краљевства СХС, током 1919. године под владом Љубомира Давидовића. У тој влади, био је и Спасоје Пилетић, тада министар здравља, а приликом тога, пружио је знатан отпор тиме што је он дао оставку сматравши да влада треба да ради са народним представништвом. Оставку је доцније ипак повукао, али тек уз објашњење да је такав поступак привремен. Сами црногорски посланици у то време тежили су да у страначком погледу буду неутрални.⁵⁸

3) Божихна побуна

Током свих дешавања, краљ Никола и италијанска држава која му је пружала подршку, покушавали су и даље да конкретизују своје акције, почев од писања у листу његових присталица, *Глас Црногорца*, до евидентног покушаја организовања војске и војних побуна на простору Црне Горе.⁵⁹ План италијанског генерала Пјетра Бадолја, уз подршку италијанске владе, био је да се уз помоћ свих субверзивних средстава покуша рушење и разједињење Краљевства СХС. Предвиђено је ангажовање агената, средстава за куповину штампе, придобијање клера и активирање присталица старог режима. Један од најзапаженијих догађаја повезан са Црном Гором у овом контексту, била је побуна на Божих 1919. године, коју су водили присталице, тада већ детронизираног краља Николе.⁶⁰ Међу вођама побуне, најистакнутији били су Јован Пламенац,⁶¹ Новица Радовић⁶² и

⁵⁵ D. Vujović, *нав. дело*, 112 – 113.

⁵⁶ B. Petranović, *нав. дело*, 90.

⁵⁷ B. Gligoriјеvić, *Parlament i političke странке u Kraljevini SHS*, 48.

⁵⁸ D. Vujović, *нав. дело*, 134.

⁵⁹ *Исто*: 127; 228; 232.

⁶⁰ B. Petranović, *нав. дело*, 91.

⁶¹ Јован Пламенац рођен је 1879 године. Завршио је учитељску школу на Цетињу. Своју политичку каријеру започео је као један од истакнутих вођа Праве народне странке у Црној Гори и присталица краља Николе.

капетан Крсто Поповић.⁶³ Међутим, устанак је доживео потпуни неуспех, али ипак није занемарљиво ни то да је било више десетина жртава. Један део политичара из окружења краља Николе, међу којима је предњачио Јован Пламенац оптужио је Евгенија Поповића за пропаст устанка. Ј. Пламенац тумачио је његово пасивизирање после одлука Подгоричке скупштине чињеницом да је био масон, наводивши да је масонерија подржавала нестанак црногорске државе. Евгеније Поповић је 19. фебруара 1919. године смењен, а на место председника те црногорске владе у емиграцији постављен Јован Пламенац. Он је готово две године радио на покушају формирања војних формација у италијанском приморском граду, Гаети и евентуални упад у Црну Гору. То је било потпуно неуспешно, да би на крају и сам Ј. Пламенац решио да се врати у земљу, а почео се активно бавити политиком.⁶⁴ Краљ Никола умро је 2. марта 1921. године, а последње две Црногорска емигрантске владе постојале су још пар година. Њих су водили Милутин Вучинић и потом генерал Анто Гвозденовић, али их нико није званично признавао. Само је Краљевина Италија упућивала делимичну материјалну подршку црногорским емигрантским круговима, непријатељски расположеним према Краљевини Југославији.⁶⁵

После Божићне побуне 1919, након чега је емигрирао у Италију, где је сарађивао са присталицама краља Николе. До средине 1920. Пламенац је начинио потпуни преокрет, одлучивши да постигне споразум са властима Краљевине СХС, које су му дозволиле да се врати кући. Пламенац је постао члан Народне радикалне странке, (П. Војиновић, *нав. дело*, 52)

⁶² Новица Радовић рођен је 1880. године. Био је вођа Божићне побуне у даниловградском крају. Након пораза у побуни, Радовић је отишао у Албанију, а из ње у Италију, где се прикључио црногорској војсци у егзилу и тамо 1920. постао начелник информативног одељења главног штаба, (Александар Стаматовић, „Национални идентитет зеленаша и црногорских федералиста 1918-1941”, у: *Политичка ревија*, 6, Београд, 1-1/2007, 119 – 139.

⁶³ Крсто Зрнов Поповић рођен је 14. септембра 1881. године у селу Липа у Цуцама. После завршене основне школе, завршио је Официрску школу на Цетињу. Напредовао је у војсци до чина капетана, учествовавши у балканским ратовима и Првом светском рату, где је 1916. године и заробљен. Ио је један од вођа Божићне побуне 1919. године, коју су против србијанске династије Карађорђевић подигли зеленаши, присталице свргнутог краља Николе и црногорске династије Петровић Његош, (Александар Стаматовић, *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918 – 1953*, Београд 2000).

⁶⁴ Миле Кордић, *Божићна побуна у Црној Гори 1918*, Београд 1991, 134; 120; 280; П. Војиновић, *нав. дело*, 52.

⁶⁵ Д. Вујовић, *нав. дело*, 153 – 155; Симо Поповић, *нав. дело*, 310 – 312.

III ИЗБОРИ ЗА УСТАВОТВОРНУ СКУПШТИНУ КРАЉЕВИНЕ СХС

1) Изборни систем

За прве изборе грађана за законодавно тело у Краљевини СХС, усвојен је Нацрт закона о избору посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС, владе Миленка Веснића,⁶⁶ који је у суштини представљао Закон о изборима Краљевине Србије из 1903. године, са изменама и допунама 1910. Њим је уведено је опште право гласа, у смислу да је укинута је имовински цензус на територији целе државе и да су могли гласати сви пунолетни мушкарци са навршеном 21 годином, који су држављани Краљевине СХС и најмање шест месеци настањени на месту боравишта. Националне мањине, официри, војници и жене нису имали право гласа. Пасивно бирачко право, односно право да буде изабран, имао је сваки писмен човек са навршених 25 година. Статус чиновника био је неспојив са статусом посланика. На свакој кандидатској листи морало је бити једно лице које је завршило факултет, односно стручну школу равно факултету, у земљи или на страни. Због великог броја неписмених, гласало се куглицама. Гласање је било тајно. Гласало се по изборним окрузима. На изборе за Уставотворну скупштину, новембра 1920. године, највише посланичких мандата освојила је Југословенска демократска странка (ЈДС), 92, а потом Народна радикална странка (НРС) 91. Иза њих, била су Комунистичка партија Југославије (КПЈ), са 52, а потом остале странке, од којих је Републиканска демократска странка, доцније преименована у Југословенску републиканску странку (ЈРС),⁶⁷ остварила право на три мандата са 18 136. гласова на нивоу целе државе, али специфично у Црној Гори, о чему ће бити речи. На изборе је изашло 1 607 265 особа, што је било, 64, 95% особа са правом гласа.⁶⁸

⁶⁶ Миленко Веснић рођен је 1863. Године у околини Краљева. Завршио је Правни факултет и у Паризу и докторирао. Бавио се највише међународним правом. Још као млад учланио се у НРС, испред које је био посланик. Бавио се и дипломатијом у Краљевини Србији, као посланик у Риму, Цариграду и Паризу. Током рата је сарађивао са Југословенским одбором.

⁶⁷ Александар Лукић, „Оснивање Југословенске републиканске странке 1920. И односи у југословенској републиканској емиграцији у Сједињеним Америчким Државама“, у: *Токови историје*, Београд 3/2012, 343 – 360.

⁶⁸ В. Глигорјевић, *Parlament i političke stranke u Kraljevini SHS*, 74; 89; Б. Петрановић, *нав. дело*, 120.

Са простора Црне Горе, на првим изборима било је предвиђено десет посланика у оквиру једног истоименог изборног округа, од укупно 419 бираних посланичких мандата у целој држави, што је било око 2% процената посланика у Уставотворној скупштини. Она ће доцније бројати 315 посланика.⁶⁹ На изборе у Црној Гори, изашло је 28 612 особа, што је било 64,93% особа са правом гласа на том подручју и 1,7% укупних гласача, идентичан проценат, као и са гласачима на нивоу целе државе, тако и посланичким мандатима у односу на укупан предвиђен број посланика на скупштину. Притом, не треба изгубити из вида и приметно велику апстиненцију на изборима у оба случаја која је износила нешто изнад 1/3 особа са правом гласа.⁷⁰

2) Државотворне странке у Црној Гори

Најзапаженија политичка борба у Црној Гори, вођена је између НРС и ЈДС. Присталице првих, које су се на Цетињу активирали током 1920. године, нису нападале краља Николу и његову владавину, а највише су потенцирали нерешено питање Скадра. Оптуживали су демократе што град није припао новој држави. Они су у свом прогласу тражили градњу железничке пруге до Јадранског мора, отварање јавних радова за бржи привредни и културни напредак, давање кредита сељацима и другим привредницима, повећање пензија, ревизију чиновничких указа и омогућавање уласка у државну службу онима који на то имају право, а такође су оптуживали демократе за економско стање, уз наводе да су противници градње железнице кроз Црну Гору. У програму су тражили и ревизију двогодишњег рада државних органа. Између осталог, они су критиковали и комунисте. Носилац листе НРС био је Милосав Раичевић.⁷¹

Због одустајања Марка Даковића да се кандидује за народног посланика, ЈДС формирала је нешто касније своје политичке организације у Црној Гори, истакавши две листе: листу Чубровић – Божовић, Демократска листа II (ДС – II) и листу Андрије Радовића, Демократска листа III (ДС – III).⁷² Прва од наведених, истакла је општа начела

⁶⁹ Љ. Димић, *Историја српске државности: Србија у Југославији*, 71.

⁷⁰ *Статистички преглед избор народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Издање Уставотворне скупштине : извршених на дан 28. новембра 1920. године, Београд 1921, „Црна Гора“.*

⁷¹ П. Војиновић, *нав. дело*, 27 – 29; 55.

⁷² Листе су овако означене у: *Статистички преглед избор народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, „Црна Гора“.*

ЈДС, попут, унитаристичко – централистичког уређења државе, идеје о једном народу са три племена, доследну аграрну реформу, да се у земљи заведу рад, ред и сигурност, загарантује слобода од мрачњака и реакционара, да се уведу мере праведног газдовања, да се изграде путеви и искористи шумско богатство, да чиновници буду способни, савесни и одговорни, као и да се скрати радни дан. Највише су критиковали НРС.

Други проглас демократа био нешто оријентисан ка више социо-економским питањима, истакавши да се залаже да: краљ краљује, а народ влада, да судови раде брзо, да се скрати војни рок, да се шири просвета и повећа број стручних школа, да се исплати реквизиција из рата, да се поведе брига о инвалидима и ратној сирочади, да се побољша стање пензионера, да се олакша иселјавање у богатије крајеве, да се награде добровољци, да се сељацима дају повољнији кредити, да се реши аграрно питање, да се порезима више оптерете богати а мање сиромашни, да се отворе јавни радови, да се изграде железничке пруге и путеви, да се експлоатишу шуме и руде, да се исуши Скадарско језеро, да се помаже развој заната и трговине, да се припоји Скадар Југославији и забрани комунистичка пропаганда. Ова листа имала је највише чиновничке интелигенције.

На изборима је била кандидована и Независна листа Спасоја Пилетића. Мада је у прогласу истакла да не жели да буде део политичких страначких груписања, јер се странке боре само за власт, била је демократски оријентисана и он је као посланик са те листе под таквим именом, Демократске листе I (ДС – I),⁷³ добио посланички мандат, док је неколико година касније постао члан ЈДС. Кандидати са ДС – I листе, истакли су у свом прогласу да траже унитаристичко – централистичко уређење, уређење без племенских граница, извођење аграрне реформе, поклањање посебне пажње привреди и саобраћају, да се радницима гарантује живот достојан човека, да се сва привредан богатства и крупна предузећа национализују, да се школовање омогући најширим слојевима, да се посвети најозбиљнија пажња народном здрављу и инвалидима, али као и претходна два, програм је прилично уопштен, изузев нешто радикалнијег истицања национализације.⁷⁴

⁷³ *Статистички преглед избор анародних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвати и Словенаца, „Црна Гора“.*

⁷⁴ П. Војиновић, *нав. дело*, 27 – 29.

3) Нове опције

Социјалистичка радничка партија Југославије, доцније КПЈ, прва је формирала своје партијске организације. Они су то учинили већ 1919. године, а изашли су са најрадикалнијим програмом, махом класно-социјалних питања и захтева.⁷⁵ ЈРС, која изгледа да није имала одбор за Црну Гору, у свом прогласу је опширно истицала начела о републиканском уређењу државе и предности републике над монархијом, уз захтеве да народ буде једини господар, да се гарантује слобода и имовинска сигурност грађана, да се свим грађана који хоће да раде осигурају средства за живот, да се укину трошарине и дажбине на предмете од преке потребе за живот, да ратни богаташи додатно опорезују, док су монархистичке политичаре оптуживали за то што је Скадар остао изван Југославије. Носилац листе био је Јован Ђоновић.⁷⁶

4) Резултати избора

Листа КПЈ, у најзападнијем и другом највећем, Никшићком округу, где је изашло 6 528 гласача, остварила је и преко 65% гласова, са убедљивом победом у три од четири среза (Никшић, Шавник, Велимље) док је Неопредељена листа имала око 19%, од којих је већина гласова из Горанског среза, најзападнијег у целој земљи. ЈДС, рачунавши све три њене листе, имала је око 7% (ДС – I – 4,5%, II – 1,4%, III – 1,2%), а ЈРС и НРС, нешто испод 5%. Комунистичка листа победила је и у централном и највећем, Подгоричком округу где је изашло 7894 гласача, и то у сва четири среза (Подгорица, Тузи, Даниловград, Бичок) остваривши 49% гласова, а овде су по резултатима иза ње биле Демократске листе са 27%, (I – 11%, II – 9%, III – 6%), док је листа НРС имала око 15% гласова, а листа ЈРС имала 7% гласова.

У Колашинском округу, најсевернијем и најмањем изборном округу који је бројао 2 340 гласача, са једним истоименим срезом, републиканци су тријумфовали, освојивши око 56% гласова, а за њом је била и Комунистичка листа, за разлику од претходних округа, са нешто слабијим процентом, око 16% гласова. Старе партије, три Демократске листе освојиле су укупно 14%, Радикална 12% гласова. У Цетињском изборном округу где

⁷⁵ Види програм у: *Прилози*.

⁷⁶ П. Војиновић, *нав. дело*, 7 – 29; 34.

је изашло 3 550 гласача, укључујући ту и његова два централна среза Цетињски и Ријечки, републиканци су такође тријумфовали и освојили нешто изнад 42% гласова, а и овде су их испратили комунисти са око 30% гласова, који су ипак успели да имају највише гласача и нешто удаљенијем ка северозападу, Чевском срезу, док су Демократске листе, имале у том округу укупно око 18,5% (I – 3,5%, II – 7,5%, III – 7,5%), и НРС листа око 9%.

На крајњем североистоку земље, у Андријевачком изборном округу, који је бројао 4 172 гласача, видимо потпуно друкчију слику од западног и централног дела Црне Горе где су старе грађанске и државотворне странке доживеле пораз, тиме што су у овом округу, три демократске листе имале 75% гласова, (Пилетићева око 11%, Чубровић-Божовић око 53%, и листа Андрије Радовића око 10%), приликом чега је листа Божовић – Чубровић, у самој Андријевици, натполовично и Плавско – Гусињском срезу, са 44%, док су друге две листе ЈДС, по резултатима биле одмах иза две, с тиме што је у Андријевици била нешто успешнија Андрије Радовића, а у Плаву и Гусињу, Спасоја Пилетића. И НРС је ту била испред нових опција, освојивши 17% гласова, док су Комунистичка односно Републиканска листа, добиле тек по око 3% односно 2% гласова. Само у Матешевском срезу, који је нешто удаљенији од Андријевице, а географски у непосредној близини Колашина, комунисти су имали нешто успеха, освојивши 44%, али тај срез бројао је свега 320 гласова, од укупних 4 172 у том изборном округу.

Примећује се да ниједна опција на приморју, у изборном округу Бар, где је изашло 4 128 особа на изборе, није имала убедљив и натполовични број гласача, већ се могао видети нешто разноликији и готово уједначен избор грађана. Комунистичка листа освојила је око 25%, приликом чега су преко 90% тих гласова добили у Црмничком срезу, који је географски припадао „Старој Црној Гори“, док су на приморју, Бару и Улцињу, добили пар десетина, иа у њиховом залеђу, срезovima Бојана и Крајина, свега пар гласова, што је готово занемарљиво ако се узме у обзир да је ту било 4128 гласача.⁷⁷ У централном, Барском срезу, са градом Баром, Демократске листе I и II, НРС и ЈРС, имале су све од 20 – 25%, приликом чега је ту ЈРС, мало више одо сталих тријумфовала, да би имала око 19% на нивоу целог округа. У овом изборном округу, НРС остварила је око 24% гласова и ту је

⁷⁷ Под „Стару“ Црну Гору подразумевамо Црну Гору са четири нахије: Катунска, Љешка, Ријечка и Црмничка, (Р, Љушић, *нав. дело*, 92.).

направила процентуално највећи успех, са највећом подршком у Крајинском и Бојанском срезу. ДС – II, је од демократских листа била ипак најуспешнија са 19% укупно, и највећом победом у Улцињу, док је Пилетићева, ДС – I укупно имала 10%, а Андрије Радовића тек нешто изнад 1% укупно у округу.

Према анализама избора, Црногорци су по свој прилици највише тражили побошљање економског положаја, док су већина посланика у складу са њиховим странкама, били противници краља Николе и за јединство државе.⁷⁸ Приликом сумирања резултата, грађани који су изашли на изборе, највише поверења указали су КПЈ је укупно имала 39% гласача, и добила право на четири посланика. Као посланици су изабрани: Јован Томашевић, Павле Жижић, Богољуб Глигоријевић и Живојин Цветковић, као квалификовани посланик. ЈРС била је као листа друга, тиме што је освојила 14,5% посланика, и право на два посланичка мандата које су добили Јован Ђоновић, њен носилац и Крсто Пејовић, као квалификовани посланик, што је огроман успех ако се узме у обзир да је на нивоу целе државе ЈРС добила свега три посланичка мандата укупно, а чак и њен лидер, пропао на изборима.⁷⁹ Демократске листе, имале су једино заједно укупно више гласова од републиканаца, тиме што су заједно освојиле 27,5% (ДС – I, 8,5%, ДС – II, 14% и ДС – III, 5%), а свака листа је добила по један посланички мандат што је укључивало носиоце листе: Спасоја Пилетића, Павла Чубровића,⁸⁰ и Андрију Радовића. НРС листа је добила нешто изнад 13% гласова, и право на један посланички мандат, који је добио први на њеној листи у округу Црна Гора, Милосав Раичевић. Неопредељена листа, под тим називом, са кандидатима пореклом из Никшића и околине и Пљеваља, освојила је укупно 1338 гласова, од којих су 1053, скоро 80% гласова освојили само у два среза, Горанском и Шавничком, који су се налазили крајњем северозападу. У осталим пределима, изузев Никшића, добили тек неколико до неколико десетина гласова и свеукупно нису имали довољно гласова ни за један посланички мандат.⁸¹

⁷⁸ П. Војиновић, *нав. дело*, 7 – 29; 34.

⁷⁹ Лидер ЈРС био је Љубомир Стојановић

⁸⁰ Павле Чубровић изабран је и за посланика у округу Припеполском, Пљеваљском, Бјелопољском и Беранском, као квалификовани посланик, па се као посланик ЈДС у Уставотворној скупштини Краљевине СХС нашао доцније и Тодор Божовић, други са листе ДС – II.

⁸¹ *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, „Црна Гора“.

IV НОСИОЦИ ИЗАБРАНИХ ЛИСТА

1) Државотворне листе

Милосав Раичевић рођен је у Васојевићима 1875. године. Завршио је Правни факултет у Београду, а касније се определио за Народну странку, познатију као *клубаши* и једно време био министар просвете. За време *бомбашке афере* 1907. године, осуђен је на дугогодишњу робију. За време окупације Црне Горе, учествовао је са бригадиром Радомиром Вешовићем у покушајима организовања устанка у Црној Гори.⁸² После 1918. године био је кратко време министар у првој влади Краљевине СХС, и посланик Подгоричке скупштине, ПНП; СХС и Уставотворне скупштине Краљевине СХС, тада већ као члан НРС, Николе Пашића.⁸³

Спасоје Пилетић рођен је 1876. године. Завршио је гимназију у Дубровнику, а студирао права у Загребу. Био је председник општине на Цетињу. За време уставног живота у Црној Гори, припадао је клубашима. У *Бомбашкој афери* осуђен је на дугогодишњу робију. Припадао је масонском покрету. Био је посланик Подгоричке скупштине, њен делегат у ПНП Краљевине СХС, и министар здравља у влади Љубомира Давидовића⁸⁴

Андрија Радовић рођен је 1872. године у селу Мартинићи, у брђанском племену Бјелопавлића. Завршио је основну школу на Цетињу и три разреда гимназије, када је као питомац књаза Николе послат на школовање у Италију. Завршио је војно-инжењерске студије у Италији 1890 – 1894. Вратио се у Италију у периоду 1901/02. По повратку у Црну Гору 1902. године, оженио се кћерком војводе Божа Петровића, блиског рођака књаза Николе, а уједно и тадашњег вишедеценијског председника Владе Црне Горе, што му је омогућило да се потпуно приближи црногорском двору и постане маршал

⁸² Радомир Вешовић рођен је 1871. Године у Славонском Шамцу. Учествовао је у Балканским ратовима и Првом светском рату као генерал у војсци Црне Горе. Водио је операције заузимања Скадра 1915. Године, а потом је и изабран за министра војног. Када су краљ и влада Црне Горе отишли у емиграцију, повукао се у брда и водио комитске борбе са окупатором. По завршетку рата ступио је у војску Краљевства СХС, али је већ 1919. године пензионисан, (Srđa Martinović, *Generali iz Crne Gore u jugoslovenskoj vojsci (1919 – 1941)*, Podgorica 2016, 329 – 331; 335.

⁸³ П. Војиновић, *нав. дело*, 55.

⁸⁴ П. Војиновић, *нав. дело*, 45

двора. После доношења Устава 1905. постао је министар финансија и грађевина у влади Лазара Мијушковића, а потом и председник Владе Црне Горе 1907. године. Захваљујући дворским везама, био је вођа Народне странке, а потом један од главнооптужених у *Бомбашкој афери*, приликом чега је био осуђен на петнаест година затвора. Помилован је по завршетку Првог балканског рата 1913. Од почетка Првог светског рата обавља одговорне послове заступника набавке хране, муниције и осталих потрепштина за Црну Гору и њену војску. Поново је 20. децембра 1915. у другој влади Лазара Мијушковића, почетком 1916. године, био је постављен за министра, иако тада и није ни био у Црној Гори, већ као делегат краљевске владе већ од раније у Бриндизију, где га је затекла вест о капитулацији Црне Горе. Осим већ наведеног. у Подгоричкој скупштини, мада није био посланик, изабран је за делегата ПНП Краљевине СХС.⁸⁵

Тодор Божовић рођен је 1884. године. Завршио је гимназију и Филозофски факултет у Београду. Био је организатор *Црногорске универзитетске омладине*, која је из Београда водила борбу против власти краља Николе, а готово по правилу у односу на претходне лидере, осуђеник у *Бомбашкој афери*.⁸⁶ Павле Чубровић рођен је у селу Дапсиће код Берана 1875. године. Завршио је гимназију у Ужицу и Београду, да би потом завршио учитељску школу и Алексинцу. Дипломирао је на Универзитету у Београду 1907. године на катедри за филозофију, педагогију и историју, да би исто докторирао у Лајпцигу. Учествовао је у Балканским и Првом светском рату. Касније је предавао у Богословско – учитељској школи на Цетињу и Српској учитељској школи за избеглице у Француској. Изабран је за доцента Филозофског факултета у Скопљу, на катедри за педагогију и етику 1920. године, и као и други са његове листе, два лидера ове листе нису политички деловали на Подгоричкој скупштини и за време ПНП Краљевине СХС.

2) Лидери нових опција

Јован Ђоновић рођен је 1883. године у Ријечи Црнојевића. Завршио је Филозофски факултет у Београду 1908. године. Као студент је 1905/6 је водио борбу против власти краља Николе. У *Бомбашкој афери* осуђен је јуна 1908. на смрт. Неко време, налазио се у емиграцији у Београду. Србијанска влада је доцније желела да обнови добре односе са

⁸⁵ А. Стаматовић, „Политичка и државничка активност Андрије Радовића 1916 – 1918“, 1 – 17.

⁸⁶ П. Војиновић, *нав. дело*, 45.

Црном Гором, па је 1910. године већина емиграната напустило Србију. Ј. Ђоновић прешао је тада у Турску, а потом Северну Америку, највише у САД где је остао до почетка Балканских ратова. Учествовао је у Другом балканском и Првом светском рату до јуна 1915, када је послат у САД, где је касније боравио у више наврата и бавио се публицистиком, а потом је боравио на Крфу до пробоја Солунског фронта. Након ослобођења у Првом светском рату, постао је прво референт, затим директор Министарства исхране и обнове земље. Изабран је за народног посланика Уставотворне скупштине Краљевине СХС у Црној Гори. Од тада се бавио новинарством и политиком.⁸⁷

Јован Томашевић, носилац листе КПЈ, рођен је у Горњим Брчелима 1892, а умро је на Цетињу, 1924. године. Гимназију је учио у Цетињу, Сремским Карловцима и Београду, где је матурирао и уписао се на Правни факултет. Био је активан у редовима црногорске универзитетске омладине која је водила борбу против аутократског режима краља Николе. У *Бомбашкој афери* осуђен је у одсуству на десет година робије, али је амнестиран већ 1910. године. Вратио се касније у Црну Гору и учествовао у Балканским ратовима и Првом светском рату. Када је Црна Гора окупирана, пребацио се у преко Албаније у Француску, где је завршио студије права 1918. године.⁸⁸

⁸⁷ Перко Војиновић, *Политичка и национална мисао црногорске интелигенције (1918 – 1941)*, Никшић 1989, 47.

⁸⁸ *Исто*, 79.

У ЦРНА ГОРА У РАСПРАВАМА УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ

1) *Опште расправе*

Уставотворна скупштина Краљевине СХС, састала се 12. децембра 1920. године. Од самог отварања до гласања за устав, довођен је у питање њен легитимитет чињеницом да је владином уредбом донет пословник о раду који је претпоставио краљевску власт, што је у старту поставило питање законитости те скупштине. Осим расправа везаних за државно уређење и административну поделу земље која одређује умногоме њен карактер, постављала су се и питања о регуларности доношења *Обзнане*,⁸⁹ регуларности избора и спровођење аграрне реформе.⁹⁰

У склопу расправа о просветним питањима, Павле Жижић,⁹¹ посланик КПЈ, сматрао је да је „буржоазија успела, да и духовну културу потчини под свој свет“, хваливши совјетско васпитање. Он је као пример буржоаског система истакао „карактеристике једног деспота бившег господара Црне Горе, који је једне клубашке године у Никшићу рекао: ‘Камо среће да ми ни један Црногорац није ни буквар изучио!’ Речи краља Николе, овог типа буржоаског калибра илуструју, колико је буржоазија понешена за народно просвећивање. Он је осетио буђење црногорских маса. Црногорац је почео да тежи за слободом и правима, али та права он није имао у својој домовини, он их је осетио тек ван својих граница, осетио их је као емигрант и печалбар. Ови осећаји Црногорца за права и слободу бунили су буржоаске осећаје краља Николе, да је био принуђен рећи те речи и окарактерисати цео друштвени поредак васпитања овог система“, док је „Николин Устав“, према њему „везао Црногорце као своје коње кочићем за ливаду“, тиме што „и данашњи устав оквира социјална права и духовне слободе“, а „војни издаци по човему пет пута већи од просветних“. О његовом ставу према националном питању можемо видети у томе што је критиковавши наставу, тако што „се веома мало говори о

⁸⁹ Обзнана представља наредбу владе којом се суштински забрањује свака пропаганда комунизма и болшевиизма, ширење штампе и окупљање око истих идеја. Аутор Обзнане био је Милорад Драшковић, члан ЈДС и тадашњи министар унутрашњих послова.

⁹⁰ В. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji*, 90.

⁹¹ Павле Жижић био је учитељ по занимању и једини од изабраних посланика КПЈ који је учествовао на Подгоричкој скупштини.

привредном, културном и просвјетном животу српског народа“, говорио махом о радном народу „српском“ и „Југославије“.⁹²

Спасоје Пилетић истакао је 13. јуна, поводом расправе о члану 73. владиног нацрта Устава, да „прошли избори који су се вршили за Уставотворну скупштину у Црној Гори специјално, довели су нас у један неизлазан положај, где су били предвиђени квалификовани посланици, тако да је за седам кандидатских листа тешко било наћи лица за квалификоване посланике, како би се листе у реду предале суду и то зато, што је исти пасус био у изборном закону, а Црна Гора, која има шест политичких округа, била је један изборни округ, а готово сва интелигенција у Црној Гори била је чиновник, те није могла бити по закону кандидована, осим ако није хтела да изгуби службу“, те би „примена ове одредбе, као што видите, код нас у Црној Гори била непогодна и за то би је требало избацити и оставити отворено питање које ће закон регулисати“.⁹³

2) Непријатељска емиграција

Без обзира што је Краљевина СХС, потписивањем Рапалског уговора са Италијом била призната од ње, а краљ Никола Петровић потпуно детронизиран, и после Божићне побуне, изгледа да су се дешавале сличне активности црногорске емиграције. Први помен проблема везаних за Црну Гору у Уставотворној скупштини, може се видети код иступања посланика Републиканске странке, Јована Ћоновића, који је фебруара 1921. године упутио влади интерпелацију, где је истакао: „Негде почетком 1919. године једна група конфидената црногорских, окупљена око детронизираних владара, назвавши се владом, у Гаети, у Италији, отпочела је прикупљање и организовање црногораца и других грађана темеље на војној основи. Нешто милом, а нешто присиљавањем, извршеним преко италијанских власти, та, такозвана црногорска влада, прибрала је неколико стотина грађана ове земље, затворила их у војнички логор, назвавши их – црногорском војском...“, и да Италија, и од часа када је „признала нашу државу и даље држи такав логор, који је по смеру акције упућен против интегритета наше државе, а по насилном држању наших грађана у некој војничкој организацији, која није наша, једна је група, управо крвничка повреда међународног права“, док се према његовим речима, грађанима који су затражили

⁹² *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата, 25. мај 1921. године.*

⁹³ *Исто, 13. јун 1921. године.*

„да им се дозволи повратак у домовину, да се ослободе војничког логора у Гаети“, та црногорска влада „тај захтев окарактерисала као велеиздају“. У томе је захтевао од председника министарског савета и министра спољних послова да му одговори на питања: „1) Да ли му је познат поступак италијанске владе у овом питању?; Да ли је Краљевска Влада предузела кораке да и са те стране заштити државу?; Шта је предузела или шта мисли предузети да наше грађане заштити од злочина, који се врше над нама, и да им дозволи повратак кућама?“⁹⁴

Да је проблем емиграције постојао и неколико месеци касније, сведочи и иступање Андрије Радовића у јуну, 1921. године, приликом се чега је у опширном говору о карактеристикама и проблемима регионализма приликом уједињења Краљевине Италије истакао и проблема: „Ми смо имали примјера у истој тој Сицилији, у истом том Напуљу, да се бори војска под командом Гарибалдија са војском потоњег наполетанског краља и провиђење је хтело, да он у Гаети окупља своју војску онђе, дакле, где је окупљао своју војску и потоњи краљ Црне Горе“, да би уз то цитирао Кавура:⁹⁵ „Не плашим се ни Бурбонаца, ни републиканаца, ни аутономаша. Нека вичу, нека рове и нека се буне; ја сам готово борити се са њима и у Народном представништву и на отвореном пољу. Докле год будемо имали један глас већине и један батаљон, нећемо ни стопу попустити“ и како мисли „да они, који се данас налазе на челу управе наше државе, могли би дати сличан одговор свима онима, који роваре против нашег уједињења“.⁹⁶

⁹⁴ Исто, 16. фебруар 1921; 14. март 1921. године.

⁹⁵ Камило Бенцо Кавур био је председник владе Пијемонта приликом ратова за уједињење Италије.

⁹⁶ Исто, 18. јун 1921. године.

VI ИЗМЕЂУ (КОН)ФЕДЕРАЛИЗМА И ЦЕНТРАЛСТИЧКЕ СТВАРНОСТИ

1) Црна Гора и концепцијама научника

Иако није било значајнијих могућности спровођења њихових идеја, научници су још пре, током, и за време Првог светског рата говорили о државноправном карактеру будуће југословенске државе. С обзиром да су научници били свакако најшколованији људи, то може говорити о значају одређених етничких, географских или политичких области тог времена. Један од најистакнутијих политичара и научника који је заступао федералистички пројекат будуће државе био је Љубомир Стојановић.⁹⁷ Он се 1918. године залагао за „Уједињене Југословенске Државе“, као републику, а суштина јесте подела државе по већ постојећим областима: Србију, Банат са Бачком, Босну и Херцеговину, Хрватску са Славонијом, Далмацију, Истру и што је овде битно, Црну Гору. Додирних тачака са оваквом концепцијом, имали су Јован Цвијић и Јован Жујовић.⁹⁸ Ј. Цвијић заступао је ипак и конфедералистички тип уређења, док је Ј. Жујовић Љ. Стојановићу пружио подршку. Без обзира што је Љ. Стојановић био лидер ЈРС, он је пропао на изборима 1920. године, а с обзиром на количину иступа, Ј. Ђоновић био је најистакнутији републиканац у Уставотворној скупштини Краљевине СХС, и нешто друкчије иступао у скупштини.

Милан Грол,⁹⁹ Божидар Марковић и Коста Кумануди¹⁰⁰ били су у то време такође били блиски сличним идејама наведених научника. Б. Марковић је крајем 1918. године

⁹⁷ Љубомир Стојановић рођен је 1860. године у Ужицу. Завршио је Велику школу, а бавио се историјом и филологијом. Био је члан НРС, а потом Самосталне радикалне странке чији је лидер био од 1905. До 1915. године. Био је оснивач ЈРС после Првог светског рата. Федералистичким идејама био је близак и његов партијски саборац, Јаша Продановић. (Мира Радојевић, „Љубомир Стојановић“, у: Срби 1903 – 1914: *Историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд 2015, 627 – 646).

⁹⁸ Јован Жујовић рођен је 1854. године у Брусници. Завршио је природно-математички одсек Велике школе, а потом оснивач многих геолошких институција у Србији. Међу првима је био члан Српске краљевске академије, а био је и редовни професор од оснивања Београдског универзитета 1905. Године, (Ђорђе Ђурић, „Јован Жујовић“, у: *Срби 1903 – 1914: Историја идеја*, прир. М. Ковић, 400)

⁹⁹ Милан Грол рођен је у Београду 1876. Године. Завршио је Филолошко – литерарни одсек на Филозофском факултету у Београду, а потом у Паризу студирао књижевност и позориште. Радио је као драматург, а био и управник Народног позоришта у Београду 1906 – 1909, и после Првог светског рата. Почетком века, био је део групе која је основала Самосталну радикалну странку. У току рата, обављао је дужност шефа српског Прес-бироа у Женеви. Више о Гролу у: Мира Радојевић, *Милан Грол*, Београд 2014.

штампао брошуру „О нашем народном уједињењу“, али није изричито нагласио какав би требало да буде пожељан облик државног уређења. Без обзира на то, ставови су му били ближи федеративном уређењу него централистичком, што се могло видети из његовог става да „никакве опасности нема (...) ако поједини народи траже континуитет својих историјских чињеница у заједничкој држави“, а истицао је да сваки народ треба бити задовољан, док је према њему било „могуће да се законодавно и административно“ уређује у оквиру надлежности покрајинских скупштина. М. Грол и К. Кумануди образлагали су тезу о стварању југословенске федерације која би касније прерасла у балканску. Прецизније, залагали су се за задржавање законодавне или административне аутономије, али су од таквих идеја одустали и у овом хронолошком оквиру подржавали концепције своје ЈДС и монархију.¹⁰¹

2) Административне поделе у опозиционим нацртима

У уставном нацрту Стојана Протића,¹⁰² који је карактерисала децентрализација,¹⁰³ Црна гора са Херцеговином била је предвиђена као једна од девет историјских покрајина. Предлог Југословенског клуба посланика,¹⁰⁴ који је предвиђао седам покрајина које би имале аутономију, од којих би шест одређено на основу конфесије, а БиХ и Далмација као мешовита, Црна Гора је уз Словенију, Хрватску са Славонијом, Србију предвиђана као једна од тих покрајина. И предлог Хрватске заједнице (Народног клуба),¹⁰⁵ који је предлагао шест покрајина и залагао се за федерализам, укључивао је и Црну Гору у једну

¹⁰⁰ Коста Кумануди рођен је 1874. године у Београду. Завршио је Велику школу, а потом је наставио школовање у Паризу где је стекао докторат на Факултету за политичке студије. Када се вратио у земљу, предавао је јавно и административно право на Правном факултету у Београду. Био је члан ЈДС, (*Српски биографски речник, том 5*, Нови сад 2011, 441 – 442).

¹⁰¹ Мира Радојевић, „Љуба Стојановић у Првом светском рату“, у: *Istorija 20. Veka*, Београд 2/2000, 26; 9 – 29.

¹⁰² Стојан Протић рођен је 1857. године у Крушевцу. Студирао је историју и филозофију на Великој школи. Учланио се у НРС, а био је и главни уредник њених листова *Самоуправа* и *Одјек* и даље делио политичку судбину НРС, све до разматрања о уставу Краљевине СХС када је изгубио подршку регента Александра, а разишао се и са Николом Пашићем, па основао групу Независних радикала, (Olga Popović-Obradović, *Kakva ili kolika država?: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX – XXI*, Beograd 2008, 20.).

¹⁰³ В Petranović, *нав. дело*, 125.

¹⁰⁴ Њега су чинили Словенска људска странка и Хрватска пучка странка. Важиле су за клерикалне странке, (В. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Kraljevini SHS*, 41.).

¹⁰⁵ Хрватска заједница (Народни клуб) представљала је странку оформљену од Странке Права Др Анте Старчевић, на челу са Антоном Павелићем Старијим или Зубарем и Напредне демократске странке са Иваном Лорковићем, којима је пришла и Хрватска народна заједница из Босне и Херцеговине. Идејни творац био је Анте Трумбић, В. Gligorijević, (*Parlament i političke stranke u Kraljevini SHS*, 39.)

од тих шест,¹⁰⁶ која је према речима предлагача Мате Дринковића,¹⁰⁷ „скупина. Која се одавно окупила око једног средишта... којој би по географији могла припасти и Бока“.¹⁰⁸

Јован Ђонових истакао је поводом расправа о административним поделама, да: „Ми желимо да створимо једну републику од Триглава до Ђевђелије. Желимо да сви који живе у њој осећају да су једно, да су један националитет, и да сви имају подједнаког интереса да је очувају, одрже и организују на једној демократској основи“, истакавши у име републиканаца како „Ми господо, нисмо федералисти, ми нисмо за федерализам, ради тога, што он у свој основи има нечега конзервативног“.¹⁰⁹

3) Црногорци у државотворним странкама

Поводом нацрта Устава Краљевине СХС, Миленка Веснића, који је представљао и владин нацрт, Тодор Божовић истакао је 23. јуна да „ја, као син нашег народа из Црне Горе знам врло добро да моји земљаци неће бити задовољни све дотле, док Скадар не буде ослобођен и присаједињен санама“, а у оквиру владиног устава, као припадник Југословенске демократске странке, истакао је да „наш Устав господо, има две главне тенденције“, међу којима је и тежња да „осигурамо државно и народно јединство“, а одредбе о административном уређењу земље сматрао је као оне које „имају да ликвидирају све оне рђаве старе заоставштине, које су нам оставили непријатељи дугим годинама и вековима управљајући над нама. Ми смо раскрстили са историјским границама, границама које нису биле циљ нашег народног живота“, док је и Андрија Радовић имао идентична размишљања подржавши владин устав.¹¹⁰ Спасоје Пилетић, који је такође гласао за владин нацрт Устава 28. јуна 1921. године, сматрао је за битно да упуту негативну критику Антону Корошецу, који је „приликом генералне расправе кад је говорио споменуо ријеч: „црногоризам“, приликом чега је напоменуо: „Ја не знам какве су

¹⁰⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije* 150?

¹⁰⁷ Мате Дринковић рођен је 1869. године у Јелсу. Школовао се у Дубровнику, Сплиту, Загребу, Бечу и Грацу где је завршио медицину. Био је члан Странке права ДР. Анте Старчевић, основане 1908. године и посланик у последњем изабраном Далматинском сабору. За време Првог светског рата био је осуђен на робију због велеиздаје, углавном због противаустријских ставова, а потом помилован и интернира. Био је члан Народног Вијећа, ПНП и Уставотворне скупштине Краљевине СХС, („Drinković, Mate“ у: *Hrvatska opća enciklopedija, V. Visković*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16258>)

¹⁰⁸ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС*, 11. и 12. мај, 1921. године.

¹⁰⁹ *Исто*, 17. јун 1921. године.

¹¹⁰ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС* 23. јун. 1921. године.

тенденције г. Корошца да изговори ту ријеч, али свакако су биле провидне да прикаже неку врсту сепаратизма код њих, па је ваљда хтио да укаже на неки вид сепаратизма Црне Горе којег у Црној гори нема“. Имам да одговорим г. Корошцу ово: да смо ми мислили на какав сепаратизам, ми се не бисмо уједињавали, него бисмо чували своју слободу и независност коју је Црногорац сам стварао и чувао: сам за њу живио и за њу гинуо, па би се и даље развијали самосталним животом. Али народ у Црној Гори, како сам рекао, једнодушно се одрекао своје државне индивидуалности и ушао у државу са пуном националном свијешћу кад је у питању уједињење читавог нашег народа. Дакле једном речју народ у Црној Гори учинио је онако како је требао да учини, онако како су требали да учине многи делови нашег народа прије Црне Горе.“ залагавши се „Да Устав буде такав који ће нашој држави дати нову индивидуалност, из које ће се родити чист, нов национални тип, такав тип који ће изградити и нову националну културу“, и да се треба створити нацрт Устава „достојан српског дива“ који нашем народу „донесе слободу и уједињење“.¹¹¹

4) Видовдански устав

Целокупна сврха рада Уставотворне скупштине од самог сазивања била је у проблему, тиме што су посланици Хрватске републиканске сељачке странке, којих је било 52 одбијали учешће већ од њеног сазивања. Временом се стање додатно погоршало тиме што су опозиционе странке почеле напуштати седнице. Прва је то учинила група од 11 посланика Народног клуба, 12. маја да би потом свих 58 КПЈ то учинили 11. јуна 1921. године, што је у складу са одлукама своје странке учинило и четири посланика КПЈ изабраних у Црној Гори. И посланици Југословенског клуба са својих 27 посланика напустили су 15. јуна скупштинску седницу. Такве активности довеле су до тога да је на дан гласања за владин нацрт Устава Краљевине СХС, у скупштини боравило тек 258 од 416 посланика. Владин нацрт устава, 28. јуна 1921. године, изгласало је 223 посланика, док је осталих 35 присутних гласало против. За њега су гласали су посланици ЈДС, НРС, Југословенске муслиманске организације, Џемијета, Кметијске странке и Спасоје Пилетић. Павле Чубровић, Андрија Радовић и Тодор Божовић као и њихова ЈДС, гласали су за владин нацрт устава, а за устав је гласао и посланик НРС из Црне Горе, Милосав

¹¹¹ Исто, 23. април 1921. године.

Раичевић. Сва три посланика ЈРС, од којих су као што је напоменуто, Јован Ђоновић и Крсто Пејовић изабрани у Црној Гори, али гласали су против Устава, највише због тога што су се противили монархијском облику владавине и били за републику.¹¹²

Уставотворна скупштина завршила је своју функцију изглашавањем Устава и она је преименована у Законодавну скупштину Краљевине СХС. Према члану 95. Устава из 1921. године, подељена је држава на 33 области. То је извршено уредбом о подели државе по том систему, донетом крајем 1922. године, чиме је престао дотадашњи провизоријум старијих административних јединица, укључујући и Црну Гору као до тада посебну административну јединицу. Територија Црне Горе до балканског рата, уз Боку Которску, берански срез и метохијске срезове: пећки, ђаковички, и источки ушли су у састав Зетске области. У политичком речнику и јавном животу, без обзира што је законодавац тежио избегавању административних јединица са националним предзнаком и историјским покрајинама, ова област се и даље називала Црном Гором. Само пљевљански и бијелопољски срез нису ушли у састав некадашње Краљевине Црне Горе. За великог жупана Зетске области, одређен је правник Милован Џаковић који је ту функцију даље вршио до 1927. године.¹¹³

Анте Трумбић¹¹⁴ критиковао је 27. јуна владин нацрт Устава због његове административне поделе државе. Приликом тога, истакао је како је она рађена ипак у складу са „историјским покрајинама“, навевши примере области Корушке и Штајерске, али уз њих и пример Црне горе са питањем и образложењима: „Јели Црна Гора, бивша независна држава, историјска и племенска јединица? Па ипак, створиће се од сваке ове земље једна управна јединица“.¹¹⁵

¹¹² В. Глигорјевић, *Parlament i političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji*, 108 – 110.

¹¹³ П. Војиновић, *нав. дело*, 33.

¹¹⁴ Анте Трумбић рођен је у Сплиту 1864. године. Студирао је право у Загребу, Бечу и Грацу. Био је оснивач Странке права у Далмацији, да би 1905. године постао градоначелник Сплита. Био је један од идејних оснивача Хрватско – српске коалиције и Ријечке декларације којом је то остварено. Током Првог светског рада углавном је радио у оквиру Југословенског одбора. Био је први министар спољних послова Краљевства СХС, („Trumbić, Ante“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, V. Visković, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62544>).

¹¹⁵ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС*, 27. јун 1921.

VII Закључак

Никола Петровић-Његош током целокупне своје владавине енергично и искрено се залагао за ослобођење српског народа од туђинских власти. Међутим, након смрти Михајла Обреновића, гајио је велику нетрпељивост према обе династије у Краљевини Србији, а тежио је да побољша свој престиж наспрам њих и у пар наврата се и сам надао да ће преузети њихово место. Међусобне нетрпељивости дворова, одражавале су се и на политичке прилике, чињеницама да су дворови неретко подржавали и опозицију супарничког. Каснија условно речено, демократизација политичког живота у Црној Гори и јаки утицаји из Србије на исту, али и на опозицију, махом млађих и образовних генерација у Црној Гори, додатно су појачавали понекад нетрпељивости двеју власти. Временом су таква дешавања довела до тога да је црногорска опозиција почела постепено сузитизати, а чак добијати и већу политичку моћ и подршку од краља Николе и црногорских власти. Краљ Никола почео је добијати непријатеље и међу до тада себи најближим политичарима, од којих је најистакнутији био Андрија Радовић. Врхунац тога био је достигнут Бомбашком и Васојевићком афером током 1907. и 1908. године. Таква дешавања ипак нису превише утицала када се политика преносила преко граница и две државе могле су налазити заједнички језик када је у питању ослобођење српског народа и тежње ка уједињењу у ратовима за независност, Балканским и Првом светском рату, до конкретних планова непосредно пред исти. У последњем је ипак било спољнополитичких оклевања црногорске власти, а најмлађе генерације започеле су прве и директне планове за збацивање династије Петровић-Његош, истицавши то као предуслов за уједињење. Међу њима су најистакнутији били већ Јован Ђонових и Тодор Божовић, једни од главних актера омладине у бомбашкој афери. Краљ Никола видео је ипак уједињење друкчије од већине политичара из Црне Горе. Тежио је пре свега да задржи престиж своје куће, омаловажи династију Карађорђевић, одржи црногорску државност и њен међународни престиж, док је крајем рата наступао и са конфедеративним идејама и идејама о посебности Црне Горе приликом уласка у југословенску државу. Ипак, у томе није добио никакву значајнију подршку, већ само све већу нетрпељивост према себи и у својим владама. Уз подршку србијанске владе, која је Крфском декларацијом и Женевском конференцијом додатно добила одрешене руке за решавање питања Црне Горе, највише уз

залагање Николе Пашића и људи блиских њему, присталице безусловног уједињења организовале су крајем рата изборе за Велику народну скупштину у Црној Гори. Посланици су посредно изабрани од народа, што је свакако дало до тада највећи легитимитет црногорској скупштини и показало највећи степене демократије, а одлучили су да збаце династију Петровић-Његош и безусловно се присаједине прво са Србијом, а потом даље како се реши. Овде су се јавиле и социјалистичке идеје, логично, са радикалнијим захтевима против династије Петровић-Његош, а социјалисти као и сви до тада, народ у Црној Гори сматрали су српским.

Црна Гора интегрисана је у нову државу и сразмерно становништву добила права на своје посланике у законодавна тела, а њени политичари и учешће у највишим инстанцама извршне власти. Током 1919. и 1920. године, црногорски посланици запоставили су и страначке поделе, а подржавали су сваку владу нове државе, сматравши да је тако нешто битније, док ниједном нису инсистирали на одређеној индивидуалности њене територије попут посланика са осталих делова територије. Занемарљиви отпори, чија је кулминација био Божићни устанак и који су се поклапали са спољнополитичким амбицијама Краљевине Италије брзо су сламани, а сами актери, од којих је најистакнутији Јован Пламенац, прихватили су доцније нову државу.

О до тада најлегитимнијој вољи народа на територији Црне Горе до Балканских ратова, говоре резултати избора за скупштину Краљевине СХС, које је одржано тајним гласањем и додатно сниженим условима старости, који су донели многе новине. Оно што је било заједничко готово свим странкама јесте истицање српског националног идентитета, питање Скадра и нетрпељивост према династији Петровић-Његош, с тиме што НРС није то превише истицала. Грађани у северним, западним и централним пределима, махом сиромашним и брдско-планинским, опредељивали су се махом за најрадикалније и најреволуционарније захтеве, па је тријумфовала нова и револуционарна Комунистичка партија Југославије, остваривши највећи број гласова на тој целокупној територији. И друга нова опција, републиканци, на челу са Јованом Ђоновићем, иако су добили готово безначајан број гласова на нивоу целе Краљевине СХС, захваљујући подршци грађана Црне Горе добили су право на два од укупна три мандата. Грађанске странке, Народна радикална и Југословенска демократска, доживеле су неочекивани крах, а победиле су

искључиво у источним деловима земље, Андријевачком округу и јужној обали Скадарског језера, где је НРС добила нешто више гласова. Само приморје Црне Горе са центром у Бару, није било потпуно револуционарно настројено, већ је подршку дало грађанским, монархистичким и државотворним странкама, док комунисти ту нису добили подршку. Оно што је заједничко за све носиоце листа странака, било је то што су били осуђеници и актери Бомбашке афере. Државотворне листе, НРС и две од три листе ЈДС, имале су нешто старије посланике, рођене 1870-их година, искусније политичаре још пре Првог светског рата, учеснике Подгоричке скупштине и ПНП Краљевине СХС. Само једна демократска листа, имала је за лидере два интелектуалца од којих је један рођен почетком 1880-их и био студент за време Бомбашке афере, што је заједничко са лидерима нове две, обе револуционарне опције, ЈРС И КПЈ.

Без обзира што је отпор интеграције Црне Горе у нову државу сломљен, током те три године, посланике све три грађанске стране мучило је питање емигрантског деловања бивше власти у Гаети и истицали су то питање у скупштини на којој се расправљало о државноправном уређењу будуће државе, док је комунистички посланик са тог простора истицао ипак просветне проблеме тадашњег режима, али кроз примере претходног црногорског.

Без обзира на такво извршено уједињење, у државноправним расправама, сви који су заступали одређени конфедералистичку, федералистичку, аутономистичку или сличну опцију, почев од научника Србије који су ту идеју креирали доста пре тога, до опозиционих политичара у скупштинама Краљевине СХС, видели су Црну Гору као административну или другу јединицу односно област у тим концепцијама, било да су оне одређене историјски, традиционално, конфесионално или економски. То може много говорити културном и државном значају Црне Горе. Иако је реалност била таква да су већину имале монархистичке и централистичке концепције, што су подржавали и грађански политичари из Црне Горе, који су донели такав Устав са циљем да се такве „заостале традиције“ избришу, готово целокупна територија некадашње црногорске државе ступила је у Зетску област, једну од 33 области по Видовданском уставу 1921. године, а име Црне Горе доминирало је у традицији те области. Штавише, Анте Трумбић, један од најистакнутијих хрватских и југословенских политичара тога времена, навео је

управо Црну Гору наводи као један пример приликом чега није испоштован принцип брисања „историјских покрајина“ приликом нове административне поделе, а по свој прилици, можемо рећи да је то био готово једини. Тиме можемо рећи да је народ у Црној Гори, тада макар на одређени начин имао апсолутно најјачу традицију, која је утицала и на државноправне расправе државе, а уједно се борио за српство, интеграцију српства и против „црногоризма“.

ДОДАЦИ

1) Онамо, 'намо

Онамо, 'намо... за брда
она,
говоре да је разорен двор
мојега цара; онамо веле,
био је негда јуначки
збор.

Онамо, 'намо... да виђу
Призрен!

Та то је моје - дома ћу
доћ'!
Старина мила тамо ме
зове,
ту морам једном оружан
поћ'.

Онамо, 'намо... са
развалина
дворова царских врагу ћу
рећ':
„С огњишта милог бјежи
ми, куго,
зајам ти морам враћати

већ'!“

Онамо, 'намо... за брда
она
казују да је зелени гај
под ким се дижу Дечани
свети:
молитва у њих присваја
рај.

Онамо, 'намо... за брда
она,
гдје небо плаво савија
свод;
на српска поља, на поља
бојна,
онамо, браћо, спремајмо
ход!

Онамо, 'намо... за брда
она
погажен коњ'ма кликује
Југ:

„У помоћ, дјецо, у
помоћ, синци,
светит' ме старца - свет
вам је дуг!“

Онамо, 'намо... сабљи за
стара
његова ребра да тупим
рез
по турским ребрим'; да
б'једној раји
њом истом с руку
рес'јецам вез!

Онамо, 'намо... за брда
она
Милошев, кажу, пребива
гроб!
Онамо покој добићу
души,
кад Србин више не буде
роб.

2) Проглас Покрајинског руководства КПЈ за Црну Гору 1920. године

- 1) измирење и савез са братском Руском републиком радника и сељака;
- 2) измирење и савез са свим сусједним народима, како би се остварила федерација балканско-подунавских република;
- 3) распуштање стајаће војске
- 4) уништење државних дугова и свих приватних које дугују сиромашни сељаци и радници богаташима и новчаним заводима;
- 5) конфискација ратом створених богатстава, која треба употребити на издржавање ратних инвалида, сирочади и удовица;
- 6) узимање све земље од спахија и манастира, и од оних који је сами не раде. Сиромашни народ Црне Горе, Херцеговине и Далмације населити по садашњим спахилуцима у Босни, Славонији и Македонији и дати му потребан алат и стоку из државних средстава;
- 7) сви рудници, жељезнице, фабрике, бродови и банке треба да постану општенародна својина под управом радника;
- 8) умјесто садашње трговине, која поскупљује сваким даном живот и чини га несносним, отимајући раднику и сељаку њихову муку – отворити потрошачке задруге и магацине, преко којих ће радници са села и радници из вароши да мијењају производе свога рада;

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

ИЗВОРИ:

Објављени документарни извори:

Бојовић Јован, *Подгоричка скупштина 1918: документа*, Горњи Милановац 1989.

Статистички преглед избор анародних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Издање Уставотворне скупштине :извршених на дан 28. новембра 1920. године, Београд 1921.

Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, књ 1-2, Београд 1921.

Објављени мемоарски извори:

Поповић Симо, *С Краљем Николом из дана у дан (1916 – 1919)*, прир. Василије Крестић, Београд 2012.

Спасојевић Јанко, *Црна Гора и Србија (Како је извршено њихово уједињење)*, Подгорица 2014.

Радовић Новица, *Црна Гора на савезничкој голготи*, Подгорица 2000.

Трубецки, Григориј Николајевич, *Рат на Балкану и руска дипломатија 1914 – 1917*, Београд 1994.

Електронски коришћени извори:

Корођес, Антон“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, gl i odg. urednik, Velimir Visković,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33246>)

Ministarstvo finansija Crne Gore/rubrike/istorija,

<http://www.mif.gov.me/rubrike/istorija/88094/6445.html?alphabet=cyr>)

ЛИТЕРАТУРА:

Бјелајац Миле, *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941: студија о војној елити и биографски лексикон*, Београд 2004.

Војиновић Перко, *Политичка и национална мисао црногорске интелигенције (1918 – 1941)*, Никшић 1989.

Vujović Dimitrije Dimo, *Podgorička skupština 1918*, Zagreb 1989.

Gligoriјеvić Branislav, *Parlament političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1979.

Димић Љубодраг, *Историја српске државности: Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.

Pinčić Vukić, *Bombaška i Vasojevićka afera*, Podgorica 2012.

Илинчић Вукић, „Свестрано маркантна личност“, у: *Свевиђе*, 41-2001.

Историја српског народа 5-1, Београд 1981.

Историја српског народа 5-2, Београд 1981.

Историја српског народа 6-1, Београд 1983.

Ковић Милош, *Срби 1903 – 1914: Историја идеја*, Београд 2015.

Кордић Миле, *Божјиња побуна у Црној Гори 1918*, Београд 1991.

Лукић Александар, „Оснивање Југословенске републиканске странке 1920. И односи у југословенској републиканској емиграцији у Сједињеним Америчким Државама“, у: *Токови историје*, Београд 3/2012, 343 – 360.

Љушић Радош, *Историја српске државности 2*, Нови Сад 2001.

Мартиновић Нико, „Валтазар Божишић и Уједињена омладина српска“, у: *Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 9*, Нови Сад 1954, 26 – 44.

Martinović Srđa, *Generali iz Crne Gore u jugoslovenskoj vojsci (1919 – 1941)*, Podgorica 2016.

Милићевић Милић, Љубодраг Поповић, *Генерали Војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд 2003.

Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988, tom 1*, Beograd 1988.

Popović-Obradović Olga, *Kakva ili kolika država?: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX – XXI*, Beograd 2008.

Popov Šedomir, *Грађанска Европа : (1770-1914). Друштвена и политичка историја Европе : (1871-1914)*, Beograd 2010.

Радић Радмила, *Живот у временима: Гаврило Дожић 1881 – 1955*, Београд 2011

Радојевић Мира, „Љуба Стојановић у Првом светском рату“, у: *Istorija 20. Veka*, Београд 2/2000,26, 9 – 29.

Rakočević Novica, „Kako se uticalo na opredeljivanje Crnogoraca za ujedinjenje u toku rata 1914-1918. godine“, у: *Istorijski zapisi*, Podgorica, 3-4/1988

Ракочевић Новица, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914 – 1918*, Цетиње 1969.

Рајић Сузана, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007.

Стаматовић Александар, *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918 – 1953*, Београд 2000.

Стаматовић Александар, „Национални идентитет зеленаша и црногорских федералиста 1918-1941“, у: *Политичка ревија* 6, Београд, 1-1/2007, 119 – 139.